

A

FELEKEZETI ISKOLÁZTATÁS VESZÉLYEI

ÉS

KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNYÜNK HIÁNYAI
NEVELÉSZETI, TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI
SZEMPONTBÓL.

ÍRTA

BÁNHEGYI ISTVÁN

PEST.

AIGNER LAJOS.

1870.

SZÜLŐKNEK, TANÍTÓKNAK
ÉS
ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐINKNEK
AJÁNlja

A SZERZŐ.

Tartalom.

	Oldal
T. Egy tévedés helyreigazítása.....	1
II. Súlyos vád.....	6
TIL Confessio – Religio.....	0
IV. Mit tanítanak vallás gyanánt a felekezeti iskolában?.....	13
V. Nézet és dogmatizmus.....	21
VI. Taníthatja-e a pap a vallást az elemi iskolában?.....	27
VII. A felekezeti vallás tanítás következménye a vallástalanság.....	34
VIII. A felekezeti vallásoktatás gátolja az egyéni fejlődést, megsemmisíti az egyéni szabadságot.....	42
IX. A felekezeti iskolák nem nevelik az embert emberré.	47
X. A fel. iskoláztatás már nem korszerű.....	55
XI. Tán a fel. iskolák „fészkei a népromlásnak.....	58
XII. A fel. iskolák nem nevelhetnek jellemet.....	65
XIII. A fel. iskolák államveszélyesek.....	70
XIV. A fel. iskolák életveszélyesek.....	73
XV. Legfőbb tantárgy-e a vallás az elemi iskolában?.....	82
XVI. A gyermekek vallásos és erkölcsös természete. A gyermekkor vallása.....	86
XVII. Melyik a legáltalánosabb vallás tanítás.....	95
XVIII. A községi-iskolák hátrányai és előnyei.....	103
XIX. A nemzeti iskolák előnyei.....	107
XX. A nemzeti iskolák jövője hazánkban.....	110
XXI. Az állami képezdék nagy feladata.....	116
XXII. Zárzó.....	122

A felekezeti iskoláztatás veszélyei.

1. Egy tévedés helyreigazítása.

Valahányszor a régi s új között küzdelem támad, többnyire ez utóbbi győz.

Eötvös: „Gondolatok.”

A reformatio ideje óta political úgy mint vallásos téren nehéz és gyakran véres harcot vívott az emberiség. Mind két téren a haladás a reactióval állott szemközt. Az állam és egyház despotismusát legyőzni volt a nagy és nehéz feladat. Gyakran úgy látszott, hogy az állam despotismusa s az egyház hierarchiája örökre tűzte fel győzelmes zászlóját a szabadság romjain. De a nyomás ellennyomást gyakorolt. A hol a despotismus nyomása legtűrhetlenebb volt, ott a szabadság utáni vágy legélénkebben nyilvánult. – Az idő fájdalmas vajúdasok közt szüli a reformokat s a legnagyobb nyomást a leggazdagabb áldás követi.

E vigaszterjes igazság épen úgy áll az iskolára mint az egyházra nézve. Javított tantervekkel és taneszközökkel mindenfelé igyekeznek elvetni a múlt idők elavult mechanizmusát és inpracticus tananyagát s a tanítást a kor igényeinek megfelelően átalakítani.

A hol a kor kívánalmainak ellenszegül a reactio, ott annál hangosabban fogja követelni jogát az iskola.

Közoktatási törvényünk nem mondja ki az iskola emancipatióját. Tán nem kor-, nem népszerű még ez eszme?

A míg valamely közügyhöz csak szaklapok s ezekben csak szakférfiak szólnak, addig ez ügynek nincs biztos jövője, addig a fenforgó kérdés még távol áll megoldásától. A közoktatásügyi kérdéshez pedig – mely minden felekezetet egy iránt érdekel s épen azért már nem felekezeti, nem tisztin paedagogicus, hanem political, általános művelődés-történelmi – csak gyéren szólnak a political lapok s épen azért nincs még vele tisztában a nagy közönség s épen azért csak csigalépéssel haladhat a reform.

Positiv közoktatási törvényünk nem ismer közös vallástanításon alapuló emancipált n e m z e t i iskolát s e szerint úgy látszik, mintha a nagy közönségnek nem is volna szükséges eziránt felvilágosítást adni. Ámde minthogy a nemzeti iskola úgy áll a positiv törvényünkön alapuló községi iskolához, mint az eszmény a fogalomhoz, mint a torméssletjog a positiv joghoz s minthogy minden ténylegesnek értékét helyesen csak az eszménnyel mérhetjük meg: kell, hogy a nagy közönség elől se titkoljuk el a humanitási vagy szűkebben fejezve ki a nemzeti iskolák mibenlétét.

A nagy közönség ugyanis hivatva van választani a felekezeti és községi iskolák közt. Helyesen választhatni csak akkor fog, ha e kettőt helyesen ismeri s bírja megítélni. Helyesen megítélni pedig csak úgy

bírja ezeket, ha a nemzeti iskolákkal is úgy ismerkedett meg, hogy azokat többé össze nem téveszti a községiekkel.

Gyakran olvashatni political lapokban azon örömhírt, hogy ezen vagy amazon község felekezetiesség nélkülivé (confessionslos) nyilvánította iskoláját.

Ez nagy tévedés.

A községi iskola még korántsem felekezetiesség nélküli.

A felekezeti és községi iskolák az által különböznek egymástól, hogy a felekezeti iskola fölött a felekezet megbízottjai gyakorolják a közvetlen felügyeletet, mert ő a felekezet tartja azt fön; a községi iskola fölött pedig a political község megbízottjai, mert a község tartja azt fön. Hasonlítanak pedig abban, hogy mind a kettőnek tanonczai felekezeti hitvallásban nyernek oktatást, még pedig, úgy, hogy az ezen iskolákba járó gyermekek szülői törvény által köteleztetnek az illető gyermekeket a megfelelő felekezeti vallásban oktatni (57. §.)

Lényeges különbséget e kettő közt tehát csak a felügyeletre nézve lehet találni, de korántsem a vallástanítás anyagára, alakjára s mértékére nézve.

Es mi a nemzeti vagy a felekezetiesség nélküli (confessionslos) iskola?

Az emanczipált nemzeti iskolába valamennyi hitfelekezet gyermekei járhatnak úgy mint a községi iskolába; de e gyermekek nem nyernek külön-külön oktatást a felekezeti hitvallásban, hanem közösen oktattnak az általános vallás- és erkölcsstanban,

az az a hit- és erkölcsanból csak az tanítatik, a mi valamennyi az iskolába járó gyermekek szüleinek felekezeti vallástételével közös. Nemzeti iskolákba tehát járhatnak zsidó, katolikus és protestáns gyermekek s mindnyájan tanítójuk (nem a lelkész vagy catecheta) által taníttatnak istenfélelemre és emberszeretetre. A közös alap az ótestamentom, ennek erkölcsös elbeszélései, példabeszédei és – a tanító példája.

A mi positiv népiskolai törvényünk túri a felekezeti iskolákat (3. és 4. fejezet), óhajtja a községi iskolákat (5. fejezet) és tiltja a nemzeti iskolákat (57. §.), nem ugyan nyilvános szavakkal, de következményeiben. Legalább így értjük mi.

A közönség tehát már nem választhat e három, hanem csak a két első közül.

A paedagogicát mint tudományt, azonban nem köti meg senki és semmi a szabad kutatásban és szabad választásban. Hiszszük, hogy hazánk alkotmányos érzülete különbséget fog tudni tenni az egyszerűt által vezérelt tárgyilagos kutatás és – roszakaratú lázítás közt, midőn kénytelenítettni fogunk itt-ott a törvény egyik vagy másik, különösen pedig 45. és 57. §-ai ellen fordulni.

A paedagogica előtt már rég eldöntött kérdés az, hogy melyik iskolának adassék az elsőbbség a három közül. Paedagogus előtt tehát ujat nem fogunk mondhatni, mert a mi ez ügyről mondható – elmondták ezt már régen Lessing, Schleiermacher, Salzmann, Diesterweg, Honcamp, Schmidt és Mayer. S ha lesz egy kis érdemünk, az csak abból

állhat, hogy hazánkban a nagy közönségnek is alkalmat nyújtunk önállóan Ítélni az iskolai ügyben; hogy azáltal elvágjuk azon pórát, melyen a merev confessionalisták vezetnek, tévútra vezetnek a népet; hogy a paedagogica vívmányait alkalmazzuk hazai viszonyainkra, s igyekszünk a nemzeti iskolának útját egyengetni hazánkban is.

II. Súlyos vád.

Nacht muss es sein, wo Friedlands
Sterne strahlen.

Schiller.

Az emberbarát szíve szorult, midőn a közoktatásügyi törvény szentesítése után látnia kellett, mily számító szemforgatással, mily kenetteljes gyanúsítgatással, mily jámbor irtózáttal fogadták a merev confessionalisták s ezek közegei a községi iskolák eszméjét, azon eszmét, melyet már ámult s z a z a d paedagogusai is csak *egy* lépcsőnek tartottak azon eszményi álláspont felé, melyre az iskolának végre is fel kell vergődnie.

És hogyan harczoltak ez eszme ellen? Összezárták a fogalmakat.

Az interconfessionalis nemzeti iskolákat (melyekről pedig positiv törvényünkben szó sincs) elkeresztelték „s e m m i v a l l á s ú,” vallástalan iskoláknak s e kis jámbor coup után még a gyermeket is elcserélték, dugván a községi iskolák pólyájába a feketére festett „közös” n e m z e t i iskolát.

E szerint már most a községi iskola is „vallástalan”, semmivallású! Ez lesz „fészke a népromlásnak” ez mételyezi meg a családot, községet és államot. Iszonyú vád! Ki ne irtóznék vallástalan iskola-

tói? Ki ne törekednék minden erejéből egy ily iskola létrejötte ellen?

A nép zavarba jött. Ösztöne a községi iskola felé – jobbra – vonta őt, a confessionalisták pedig balra – oly vádakát szórva a községi iskolák ellen, hogy ember nem állhatna a községi iskolák mellé, ha ezen vádak alaposaknak bizonyulnának be. Nézzünk szemébe e vigyázatlanul emelt vádaknak.

Ki „tanítja” a községi iskolák gyermekeit valásra? Ki köteles az 57. §. értelmében a községi iskolákban a vallást tanítani vagy annak taníttatásáról gondoskodni? Maguk a hitfelekezetek megbízottjai, tehát első sorban a lelkészek. Es e községi iskolák mégis „vallástalanok,¹⁾ mégis „semmi vallásúak,” tehát erkölcstelenek és „fészkei a népromlásnak”! Így harcolnak a confessionalisták.

Nem akarjuk e meglepő vallomást egyelőre sem elfogadni sem ellenezni. Tárgyilagosa akarunk lenni s nemcsak hogy senki ellen nem emelünk alaptalan vádat, de még az önvádat sem fogadjuk el, mielőtt azt megvizsgáljuk.

Es miért harcolnak a merev confessionalisták Tiszán innen is túl is a községi iskolák ellen? Egy része azért, mert a szabadság nem tűri feltett szabadalmaikat, más része azért, mert attól tart, hogy e hazának különféle nemzetiségű és vallású fiai megtanulhatnák – egymást megérteni, egymást tisztelni, megbecsülni, egymást szeretni!

Ők tehát felekezeti iskoláikban megóvják gyermekeiket a kölcsönös szeretet és egyetértéstől?

Igenis, maguk vallják be s az emberbarát köny-nyezve olvashatja naponként e vallomást lapjaikban. Igenis, a confessionalisták elvből gátolják e haza különféle vallású és nemzetiségű fiainak egyetértését s rendszeresen és „vallásosságból” tanítják gyermekeiket kölcsönös gyűlöletre. így vallják ők.

E vallomást is csak constatáljuk egyelőre – de még el nem fogadjuk.

III. Confessio – Religio.

La théologie m'amuse, la folie de l'esprit humain
y est dans toute sa plénitude.

Voltaire.

Az imént azon vádat hallottuk: hogy a mely iskola nem felekezeti, az „vallástalan.” E szerint „confessio” és „religio” ugyanazon egy fogalmat jelezné?

A mi a vallás fogalmának meghatározását illeti, nem csoda, hogy ennél oly sokan eltérnek egymástól. Mert csakugyan vajmi nehéz olyasmit meghatározni, mi annyi sokféle alakban jelenik meg, hogy egyik a másikhoz alig hasonlít; továbbá oly dolgot meghatározni, mely nem állapodik meg, hanem fejlődik, változik s oly sok fejlődési fokozaton megy keresztül, hogy ismét egyik fokozat alig hasonlít a másikhoz. A fetischizmust – mely köveket, nyilakat, haldokló állatokat, bőroket, csontvázakat, körmöket imád s mely ha meg nem hallgattatik, eladja, összezúzza, meggyalázza isteneit, – e fetischizmust mily óriási örvény választja el a keresztyén istenimádástól „lélekben és igazságban.” S mégis e fetischizmus, sőt még a koronként isten nélküli buddhaizmus*) is vallás vagy legalább a

*) Howard Malcolm: Travels in the Burmán Empire Edinburg 1840.

vallások közé számíttatik épen úgy mint a keresztyénség. Vagy – ha *egy* és ugyan azon vallást tekintjük – mily óriási különbség annak egyes fejlődési fokozatai közt p. o. az első keresztyének egyszerű, alázatos keresztyénsége s a középkor hierarchiájának fényűző, gőgös keresztyénsége közt!

Honnan vegyék itt az emberek a meghatározás jelzőit? Ha a legalsóbb fokon álló vallástól veszik; akkor nem illik meghatározásuk a legfelsőbb fokon állóra és megfordítva. A ki egy és ugyan azon vallásnak csak egyik vagy másik tán alsóbb fejlődési fokozatától venné a jelzőket, szintúgy tévedne mint az, aki az ember meghatározásához a gyermekkortól venné a jelzőket.

De még az is tekintetbe veendő, hogy némely ember a dolgok meghatározásánál csak azt veszi tekintetbe, hogy minő a dolog tetteleg, más pedig azt, hogy minőnek kellene lennie? Az az, más meghatározást fog adni az, aki a dolognak csak fogalmát tartja szem előtt, és mást az, aki a dolog eszményképét veszi tekintetbe.

Nagy különbség van a positiv jog (fogalom) és a természetjog (jogi eszme, a plátói eszménykép értelmében) között; a tényleges állam és az eszményi állam; a positiv izlés (divat) és a természetes izlés között; a positiv vallás és a természetes vallás között.

Ez utóbbi után törekedve állapotunk meg időről időre bizonyos positiv vallásban.

Ezekután már nincs is szükségünk Kantnak, vagy tán épen Hegelnek – sok „hivó” előtt botrányos –

meghatározásáig vezetnünk az okoskodást, mert nem is annyira m agán álló meghatározásaira a vallásnak és confessiónak mint inkább a kettő közti lényeges különbség kitüntetésére van itt szükségünk és mert már azon úton, melyet a meghatározás keresésére kijeleltünk, kitűnt, hogy minden confessio nem egyéb, mint a vallás egyik fejlődési fokozatának kifejezése.

A confessio csak egyik alakja a vallásnak. A vallás az eszme, a confessio a fogalom; a vallás a természetes, a confessio csak a positivum.

A fenyőnek más alakja van mint a bükknek, de mind a kettő fa. A buddhaista vallásossága más-ként nyilatkozik, más formákba öltözködik mint a keresztyén vallásossága, de mind a kettő lehet vallásos.

A mi merev confessionalistáink korlátolt positivisták, kik a fogalmat az eszmével, a confessiót a vallással, sőt még a vallást a theológiával is összezavarják. Aki az ő positivumokat támadja meg, az azonnal magát a positivumot támadta meg; aki az Ő confessiójnkhoz nem bir csatlakozni, az azonnal a vallásnak ellensége; aki az Ő egyházkormány zatukat nem találja Ízlése szerintinek, az ellensége minden rendnek.

E positivisták azon véleményben vannak, hogy az embereket nem lehet a vallásos fejtelenségtől más úton megóvni, mint azon legveszélyesebb despotismns utján, mely minden értelmi szabad mozgást elnyoms a dogmaticát örök időkre állapítja meg.

A paedagogica szigorúan követeli ugyan a fele-

kezeti vallástétel és vallás közti éles megkülönböztetést; de azért nincs általában minden confessionalismus ellen, mert ennek is meg van a maga jogsultsága, amennyiben az emberiségnek minden természetes fejlődési fokozata positiv törvényes kifejezés után, bizonyos szabályzat, külső alak után törekszik, melyekkel az életet szabályozhatja vagy általában az életben megjelenhetik. S ez szükséges, mert e nélkül egyházi élet lehetetlen volna.

De a paedagogica igenis határozott ellensége azon felekezetiességnek, mely a fejlődés elvét el nem fogadja és tehát az életet gyűlöli; mely egy vallásos fejlődési fokozat kifejezését magának az örök igazságnak (ez pedig csak az istené!) hirdeti; mely épen ezért kizáró s híveitől azt követeli, hogy csak ezen vagy amazon alapon építsék üdvösségüket; mely a halált akarja a viruló életbe oltani és ennél fogva épen ellenkezőjét akarja annak, ami a nevelészet feladata.

IV. Mit tanítanak vallás gyanánt a felekezeti iskolában.

Der Geist erzieht die Kinder,
Nicht die abstrakte Lehre.
Diesterweg.

Az előbbeni cikkben elméletileg kimutattuk a merev felekezetiesség és észszerű paedagogica közti ellentétet. Ez ellentétet – nagyobb világosság kedvéért s egy lépéssel ismét tovább haladva – tartozunk még példákkal is illusztrálni.

A hitfelekezetek vallásos tankönyveik: 1. a káté; 2. a bibliai történetek és 3. az énekeskönyv. E három tankönyvből egy kis mutatóval fogunk szolgálni, hogy kiki önállóan is hozhasson ítéletet e könyvekről. Mert felteszszük, hogy e füzet olvasói már rég elfeledték, a mit e könyvekből gyermekkorukban tanultak „arcuknak verejtékével.” – Hiszem, hogy a ki e mutatót olvasandja, bámulni fog azon hajmeresztő alaposságon, mellyel ő kisdéd korában értekezett a legmélyebb metaphysical és theologiai kérdésekről, minek folytán ő és szülői azon boldogító öntudatban ringattattak, hogy – vallásra „tanított,” vagy a mi több – vallásossá neveltetett.

1.A kátéból *).

1. „Mit jelent e szó keresztyén? Felelet: Egy megkereszteltet, ki a szent keresztségben a sz. lélek megkenetését nyerte attól a ki szent.” (33. lap, 2. pont).

2. Mi az eredendő bűn? Felelet: Az eredendő bűn azon bűnös romlás, a melyben Ádám esete s Istenhezi hasonlatosságának elvesztése után minden ember születik; miután ők hitre, Isten félelmére és szeretetére képtelenek s ily állapotban a haragnak és halálnak gyermekei.” (38. l. 14. p.)

3. „Hogy történik a bűvölés? Felelet: Mindenféle babona, jóslás, igézés, jelmagyarázás és szellemidézés által, a midőn visszaélünk avval ami szent (A szíves olvasó vegyen bátran lélekzetet, habár még távol vagyunk a ponttól!) az örökkévaló szent háromságot, isten igéjét, a szentséget és keresztet gyalázzuk, vagy más könnyelmű mesterséget űzünk.” (49. l. 45. p.)

4. „Miért nagy bűn a bűvölés? Felelet: Azért, mert akik azt teszik vagy tetetik, megtagadják a hitet és tudva vagy nem tudva az ördöggel (†††) szövetségre lépnek.” 1863!!! (49. l. 46. p.)

5. „Mi az örök élet? Felelet: Az örök élet az igaz háromegy Istennek tökéletes, szakadatlan élvezete, nézése, szeretése és dicsérése a legnagyobb örömben s a mennyeiek legtisztább társaságában.” (113. l. 140. p.)

*) Walther: „Neuer hannoverscher Katechismus.” 1861.

6. „Mikép szabadít meg a keresztség az ördög hatalmától? Felelet: A keresztség az ördög birodalmából és hatalma alól Isten fiának birodalmába helyez át.”

Az utolsó kérdést szíveskedjék az olvasó különös figyelemmel kísélni. Itt az emberiség két részre osztatik; megkereszteltekre és meg-nem-kereszteltekre. Az előbbieken az Isten, az utóbbiakon az ördög uralkodik!! Ez a természetes következmény.

Es mind ezek egy nem ezer ötszáz, hanem ezernyolczszázhatvankettőben megjelent kátében olvashatók a fent idézett lapokon.

A heidelbergi káté azt mondja: „Die Messe ist eine vermaledeite Abgötterei.” Ezt keresztyén tanítóknak kell tanítaniok. Ezt protestáns gyermekek tanulják.

A magyarhoni katolikus „Nagy katekizmus” a 182-ik lapon a 330-ik kérdésre (összesen az ezerhetedik kérdés!!): „Tartozik-e az anyaszentegyház ezen (vegyes házasságokra vonatkozó fenebbi) föltételeket szabni?” azt feleli: „Igenis tartozik; különben vagy közön yös lenne gyermekeinek örök veszedelme iránt, vagy megtagadná, hogy ő az igazi egyedül üdvözítő anyaszentegyház.”

2. A bibliai történetből *).

1. Isten hatnapi művét a hetedik napon megváltotta (modifizirt); más alakot adván a kígyónak.

*) Die bibl. Geschichte auf der Oberstufe der Volksschule von Ballien. Stuttgart, Besser. 1863.

2. „Miért nevezteté meg Isten az állatokat az ember által? Felelet: Mely tudósa a jelenkornak volna képes minden állatnak helyes nevet adni, ha nem bírna már azzal!”

3. A házasság Isten által rendelt összeköttetése egy férfinak egy nővel az emberi nem szaporítása végett.

4. Nem élünk paradicsomi ártatlanságban, mint Ádám és Éva; hanem a legnagyobb elvetemedettségben, mely leggyakrabban épen a testet a legirtóztatóbb aljasságokra alázza le s minden fertelmességekkel s bűnnel szennyezi be.

Hogy szép ruhát hordhassanak, saját testüket bocsátják áruba. (Leánykákhöz van intézve).

Később lesz alkalmunk nemcsak visszatérni e szemelvényre, hanem azt bővíteni is, a miért is e helyütt sem nem folytatjuk azt, sem észrevételt nem teszünk még.

3. Az énekes könyvből.

1. Keresztfán én szeretetem
A Jézus, e világnál
Én ötet jobban szeretem
Mert e világ meg nem áll,
Kincse nem soká használ,
Megfoszt attól az halál.
Keresztfán én szeretetem
Kit hit által eljegyeztem.
2. Keresztfán én szeretetem!
Hitetlen, de csudálad
Hogy én a Jézust szeretem
Kiben te nem találad

Kedved. Ó én érettem
 Átokká lett, s helyettem.
 Keresztfán én szeretetem
 Kit hit által eljegyz ettem., sat.

Eljött hozzánk az idvesség
 Mely kegyelemmel teljes
 Jóra nincs bennünk tehetség
 A mit teszünk nem helyes:
 A hit csak néz a Jézusra
 Amaz egy közbenjáróra
 Ki érttünk eleget tett.*)

Herr Jesu nimm mich Huud am Ohr
 Wirf mir den Gnadenknochen vor
 Und zieh mich Sündenlummel
 In deinen Gnadenhimmel!

Wir wären All' verloren
 Per nostra crimina
 War' Jesus nicht geboren
 Coelorum gaudia!**)

O Jesu voller Gnad'!
 Auf dein Gebot und Rath
 Kommt mein betrübt Gemütho
 Zu deiner grossen Güte
 Lass du auf mein Gewissen
 Ein Gnadentröpfchen füessen.

Dein Blut wäscht mich, Herr Jesu Christ!
 Dein' offne Seit' mein Steinritz ist,
 D'rin will ich allzeit sicher sein
 Wie vor dem Wett'r das Täubelein.

*) „Keresztyén Énekeskönyv.” Pest, Bucsánszky,

***) Marburgev Gesangbuch,

Handel mit mir,
 Wie's dünket dir
 Nach dein'r Gnad' will ich's leiden.
 Lass mich nur nicht
 Dort ewiglich
 Von dir sein abgescheiden.*)

Vom ewigen Leben.

3. Wir werden sein den Engeln gleich, – Wie Christus selbst bekennet. – Nun ist kein Geist in Gottes Reich,
 – Den etwa Krankheit brennet, – Ein Engel lebt gesund und stark – So wird auch unser Fleisch und Mark – Von keiner Schwachheit wissen. – Em solcher Leib frisch klar und vein – Wivd dort in seinem Leben sein – Von aller Plag entrissen.

4. Da werden wir nicht als ein Licht – Noch wie das Gobi im Dunkeln – Noch als ein lieblichs Angesicht
 – Der schönsten Weiber funkeln. – Ach nein! der helle Morgenstern – Der leuchtet nicht so klar und fern – Als wir do't werden glänzen. – Wir werden so verkläret sein
 – Dass unser Glanz der Sonnen Schein – am Himmel wird ergänzen.

G. Weg Alexander, trolle dich – Mit deinen gold'-nen Lumpen – Der Krösus ist nur lächerlich – Mit so viel Silberklumpen – Hier sollen nicht geachtet sein – Darius auserles'ne Stein' -- Und was sonst herrlich pranget.

– Weit grösser ist derselbe Schatz – Den der besizet, der den Platz – In Gottes Reich erlangt.

7. Wir werden mit Behendigkeit – Den Engeln uns vergleichen – Ja gar im Augenblick der Zeit – Platz, Ort und Ziel erreichen: – So dass wir fahren in der Luft

– Viel schneller als der Donner pufft – Vom Himmel bis zur Erden. Der Leib ganz hurtig, frisch und schlaulc

*) Gutthold's: „Zufällige Andachten.“

– Soll ohne Brocl, Fleisch und Getränk – Gar schön erhalten werden, sat. sat.

Von der ewigen Verdammnis.

1. Erschrecklich ist es, dass man nicht – der Höllen Pein betrachtet – Ja dass sie fast als ein Gedicht – Von Vielen wird betrachtet – Da doch kein Augenblick vergeht – Dass nicht ein Häuf im Sarge steht – Vom Würger abgeschlachtet.

2. Halt' ein o Mensch mit deinem Lauf, – – Es ist ja leicht geschehen – Dass dich gereu' der schlimme Kauf
– D'rum bleib' ein wenig stehen – Wir wollen erst das Höllenloch – Den Schwefelfühl, des Satans Joch – Mit rechtem Ernst besuchen.

4. Da findet sich kein schöner Saal – Kein Vorhaus, keine Kammer: – Es heisst und ist ein Ort der Qual – Den Satans starke Klammer – Fest aneinander hat verpicht. – Es ist ein Wohnhaus ohne Licht – Ein Schwefelloch voll Jammer.

5. Man wird dich auch an diesen Ort – Nicht sanft zu Wagen bringen – Ach nein! du musst mit Grauen fort – Und in den Abgrund springen. Es wird, sobald du fährst davon – Wie Dathan und den Abiron – Die Hölle dich verschlingen.

7. In diesem Loch ist gar kein Licht – Noch heller Glanz zu finden – Die liebe Sonne scheint hie nicht Man tappet wie die Blinden – Hie leuchtet weder Mond noch Stern – Ein Höllenkind das lebt von fern – In schwarz verbrannten Gründen.

9. Wer mag ermessen den Gestank – Der hier auch wird gefunden – Der strenge Gift kann machen krank – Urplötzlich die Gesunden. Er ist wie dicker Koth und Feuer – Durch ihm wird alles Ungeheuer – Das stinkt überwunden.

10. Dies grosse Feld hegt einen Brand – Der

schwarz und traurig scheint – Doch brennet dies verfluchte Land – Mehr als der Sünder meinet – Bei diesen Flammen kann er sehen – Die Plagen, welche dort geschehn – die man zu spät beweinet.

11. Dies Höllenfeuer ist schrecklich heiss – kann Stein und Stahl verzehren – Der ew'ge Angst- und Todesschweiss – Wird die Verdammten nähren – Dies Feuer brennet grausam zwar – Verbrennet doch nicht ganz und gar – Die, so den Tod begehren.

13. Ein jeder Sünder hat sein Loch – In dem er sich muss quälen – Denn unter diesem Teufelsjoch – Hat Einer nicht zu wählen – Man darf nicht schweifen hin und her – Des Satans 5 Macht fällt viel zu schwer – Er hat da zu befehlen.

14. Die Stolzen werden allzumal – Dort bei einander sitzen: Die Säufer werden in der Qual – Den süssen Wein ausschwitzen – Den Schindern wird die Gnade theu'r – Die Hurer wird das höllisch' Feuer – In Ewigkeit erhitzen, sat. sat.

Hogy vallásos, paedagogikai, költészeti, nyelvészeti sat. tekintetben mennyiben felelnek meg ez idézetek igényeiknek, az a következőkből fog kiviláglani. Itt még nem teszünk észrevételeket, mert csupán csak azt akarjuk, hogy adatokul szolgáljanak a később mondandókhöz.

V. Nézet és dogmatizmus.

Es ist merkwürdig, wie wenig die
Erziehung im Ganzen verdirbt.

Jean Paul.

A kiseded nem szavakkal, hanem tárgyakkal ismerkedik meg legelőször. Az ismeretet érzékei közvetítik. A tárgyilagossá világot bevonul a gyermeki lélekbe és minél többoldalúak a benyomások, annál gazdagabb lesz az ember közvetlen észleletekben – reális tapasztalatokban. A szem, a fül, a kéz az első és legjobb tanító. Aki ezen tanítónak csak segédje akar lenni és nem egyéb, az a legjobb tanító. Mert külső nézet nélkül az ész nem képezhet belső részleteket – fogalmakat. A vaknak nincs fogalma a színről, azaz, miután a szín külső nézete hiányzik a vaknál, azért a vak esze nem képezhet fogalmat a színről. A siketnek esze nem képezhet hangfogalmakat. Sőt gyakran még a külső nézet megadtával is adósunk marad az ész a fogalommal, különösen a magasabb rendűekkel. Az amerikai láthatja a magyar puszták kútágasait anélkül, hogy azonnal fogalma is volna a dologról. A kinek nincs zenei képzettsége, hallja a zenét, (a külső nézet

megvan), de nincs azon fogalma a zenéről, melyet a zeneértő esze fog magának képezni ugyanazon darab hallattára.

Azért még a nézeti oktatásnál is óvatos fokozatosságot követel a nevelészeti tudomány.

Pestalozzi óta az újabb paedagogica mindent nézeti alapon tanít, az az a gyermek érzékei által észrevehető és észrevett tárgyakon kezdi a szellem művelését s halad a külső nézettől a fogalom és észme felé.

E nélkül eredménytelen minden oktatás. Sőt – mi több – áll az, hogy mi sem zavarja s gátolja meg inkább a gyermeki szellem természetes fejlődését, mintha oly szavakra tanítjuk a gyermeket, mely ékkel nem képes kapcsolatba hozni a megfélemlő fogalmakat.

A ki úgy akarja a gyermek esztét fogalmakkal gazdagítani, hogy nem nézleteket nyújt neki, hanem megfordítva fölülről akarja az észet valahogy szavakkal, u. n. magyarázatokkal kimíve élni, épen úgy tesz mint az, ki a koldust rázná meg a végből, hogy aranyokat hullasson a rázó kalapjába.

A gyermek szegény, koldus fogalmakban s az ész a semmiből (nézet nélküli tehát üres szavakból) nem teremt fogalmakat.

Az előbbi cikkben a különféle felekezetek vallási tankönyveikből idézett példákban azon meggyőződést meríthette mindenki, hogy ezen iskolákban a gyermekek kénytelenek (vallásos) fogalmakról ítélni vagy helyesebben e fogalmakat meghatározni, vagy még pontosabban: vallásos fogalmak megha-

tározását betanulni. A gyermekeknek élő külső nézet helyett (reá nézve) tartalom nélküli phrasisokat, üres hangú szavakat nyújtanak.

A minap egy pap barátommal vitatkozva e kérdésről, azon ellenvetést hallám: hogy lehet-e metafizikai abstraktiókat nézi éltetni? vagy saját szavaival: „Lehúzhatom-e az Istent l á b á n á l f o g v a (kissé ingerült hangon beszélt) hogy megmutassam a gyermeknek!?” Ez ellenvetésre, – mert külön fogunk felelni később – itt csak azt mondjuk, hogy a gyermek csak azon vallásos érzelmeket és erkölcsi érzéseket nézheti tisztán, melyeket maga önmagában tapasztalt s másokon észrevett.

A vallásos oktatásra szükséges nézletet az élő példák, az élet és tapasztalás (különösen a gyermeki élet köréből) nyújtják.

Ámde a főnidézett könyvekben a kész tantételt, tehát a g o n d o l k o z á s v é g e r e d m é n y é t nyújtják, közlik, elébe mondják a gyermeknek s a gyermek a készet elfogadni – nem megemészteti, elsajátítani – hanem külsőleg elfogadni tartozik.

Ez a nevelészeti világ által rég elit élt, úgynevezett alaki, tantételeesség vagy dogmatismus. Mondom, alaki, mert nem szólunk még a dogmatismusról mint tartalomról, az az nem a (physical vagy vallásos sat.) dogmákról mint olyanokról, hanem csak azon útról, melyen a felekezeti iskolák akarják a tantételeket a gyermek birtokába ejteni; tehát a tantételelességről mint m ó d s z e r r ő l, ellentétül a n é z l e t i m ó d s z e r h e z, melyen a nevelészet juttat a tantételekhez.

Úgy mint minden, hívő elfogadásra élőkbe adott (mathematical sat.), tantétel nem csak hogy minden gyakorlati haszon nélküli, hanem egyenesen nyomasztólag hat szellemünkre; úgy a vallásos tantételek is dogmatica kezelve békót vernek a gyermek belső életére.

Ha a mértanban egyszerre azon tantétellel állanék elő hogy: „Minden háromszög szögeinek összege = $2 R$ ” s a gyermeknek ezt egyenesen be kellene tanulnia: öröme vagy kínjára, kárára vagy hasznára lesz-e a gyermeknek? Vagy meg fogja e általában tanulhatni s emlékezetében fog-e maradni? Holott, ha azon az utón vezetem a gyermeket e tantétel megértésére, melyen e tantétel feltaláltott; akkor kérdést sem szenved, hogy épen oly nagy öröme mint hasznára fog szolgálni a gyermeknek s nem is szükséges azt betanulnia, emlékezetébe vésnie, mert tudja, örök időkre tudja.

Az ember csupa concret tüneményekkel, tényekkel találkozik az életben, de soha semminemű elvonttal vagy általánossal, miután ezt csak a gondolkodó ész fejtí ki a tüneményekből. A gyermek nem ismerkedik meg előbb az elvont egységgel, hanem a concret különféleséggel. A gyermek nem ismeri előbb az abstract gyümölcs fogalmát s azután eszik concret almát, szilvát, körtét, hanem megfordítva; nem ismerheti az abstract „madár” fogalmat mielőtt fecskét, verebet, czinegét látott volna; nem a virág fogalmát mielőtt szegfűt rozsát szagolt volna.

Minden tudás ily módon találtatott fel – a concretből az elvont felé vezető úton.

A felekezeti iskolák tantételes vallásoktatása (lásd a fönnebbi idézeteket a 15 és 16. lapon) megfordítja ezen természetes utat. A végén kezdi a dolgot – a tantételeken s a nézlet – elmarad, a nézlet melyet, mint alább látni fogjuk, a vallásitanítás tárgyainál is csak (nézlelhető) egyéni tünemények nyújtanak, mely tehát csak a történelmi fejlődés útján lelhető fel.

Az emberi szellem mindenben és mindenkor csak azon az úton fejleszthető, a melyen a tudás felalátatott.

Szerencsétlen kőmíves volna az, kinek feladataul tűzetenék, előbb az emeletet építeni és azután – az alapot és földszint. Híjában fáradna, nem fogná a házat kezei alatt emelkedni látni soha sem. Ez pedig a felekezeti vallásitanítók sorsa. Ha Sisypfos híjában hengergette a követ a hegynek s a Danaidák híjában töltögették a feneketlen hordót feneketlen kupákkal s ha e munka átok volt; úgy nem kevésbé átok a felekezeti tanítók vallásitanításának híjában való munkája; átok a tanítóra s még inkább a tanítványokra nézve.

A gyermek szeret tanulni, az az örül a lelke, ha szellemi gyarapodást, fejlődést vesz magán észre; de emlékelni, üres hangú szavakat betanulni minden alaki és anyagi végeredmény nélkül, minden gyakorlati haszon nélkül oly sisypfosi munka, mely megbénítja, tönkreteszti a legélénkebb, legkitartóbb munkakedvet is.

A mértan, termény rajz, történelem, számtan, természettan tanításánál megengedik a confessionalisták

hogy szabad a nézet új és jobb útját követni; de a vallásitanításnál – tehát a legfontosabb tárgynál – az évszázados, elavult, célhoz soha nem vezető út is oly szentély, melyet elhagyni nem szabad!

Ezen újtjok a káté.

A tantételeesség a tanítás despotismusa, mely alatt nyög s görnyedezik a felekezeti iskolák ártatlan gyermekserégének szelleme, mióta Luther s utána a többiek megírták azon szerencsétlen vitairatot, melynek neve – káté.

VI. Taníthatja-e a pap a vallást az elemi iskolában?

Non omnia possumus omnes.
Virgil. Ecl. 8.

A mint nem közönyös a nevelészet azon út iránt, a melyen neveltessenek a gyermekek vallásosakká, úgy fontos kérdésnek tartja azt is, hogy „kiknek kezeire bizassék a gyermekek vallásos és erkölcsös életének fejlesztése.

Schwicker tanár, az „Ung. Schulbote” egyik szerkesztője, azt mondja lapjának 9-ik számában (1869.): „A bajnak oka azonban nem csupán a könyvekben, hanem magukban a vallás tanítóiban is keresendő. Más fél évtized óta tanulmányoztam a katechéták egész sorát és tapasztalásaim igen szomorúak voltak. Ötven hitelemző közül alig akadtam 2.3-ra, ki megfelelt volna a gyermeki szellem és észszerű nevelészet követelményeinek. Csak néhány példával akarok szolgálni:

„Egy katecheta rendszeren fényes disz-öltönyben lépett az iskolába, hol kalapját az asztalra, kezeit hátra téve fel s alá sétált. Összes munkája abból állott, hogy az óra elején azt mondta: „Hallgassa ki a leczkét tanító úr!” közben közben fejével helyeslőleg biczent – „jó” feleletek mellett s az órát ezzel zára be: „Adja fel tovább a leczkét tanító úr.”

Egy másik katecheta megjelenve falusi iskolájában, kihúzá zsebéből a papok számára írt „római kátét” s a bámuló 6-8 éves fiúk és leánykák előtt előbb annak latin szövegét olvasá fel, s úgy adá annak német fordítását, miközben mindig egy s ugyan azon gyermekhez fordult kérdéseivel.

Egy harmadik hitelemző 4 álló hétig magyarázta 9-10 éves tanoncainak az Isten kegyelméről szóló hitczikket, még pedig oly kegyetlen theologiai szórszálhasogatással, hogy meg nem állhatám azon megjegyzést: „Mikép az isteni kegyelem különféle fokainak és nemeinek megkülönböztetésén évszázadok óta czívódnak a leg tudósabb theologusok: mikép követelhet ily – ártatlan gyermekektől hasonló distinctiókat?”

„Hát még ha a vallástanító nem érti a gyermekek nyelvét! Pedig tény, hogy gyakran küldenek német katechetát magyar tanodába s magyart vagy tótot németbe, „hogya az előtte ismeretlen nyelvet könnyebben birtokába ejtse.”

Egy tót katecheta szóról szóra a következő kérdést intézé német tanítványaihoz: „Sagst sie du mein lieber Kind, wo werst du kriegst vollkommenes Glückseligkeit?” Ugyan ezen férfiú a bünbánatról értekezve, a gyónás iránt illetén kérdésekkel illeté a gyermekeket; „Sagst sie du mein lieber Kind, was hasst Umstände beichten?”

Mély hallgatás!

„Umstände beichten hasst, wann Ane stol Geld was liegt auf Tisch und Andere stol Geld was is in Schublad zugsperrt – das hasst Umstände beichten,”

Ip sis sima verba.

A mi pozitív közoktatási törvényünk következtében már is szerveztettek s fognak még szerveztetni községi iskolák, melyek iskolák tanoncainak vallás-oktatásáról – az 57. §. értelmében – tartoznak, gondoskodni a hitfelekezetek.

Kiket fognak megbízni a hitfelekezetek?

Valószínűleg a lelkészeket!

Minő hasznot hajthat a pap mint vallástanító az iskolában? E kérdés fontos. Legyen szabad ennek is néhány sort szentelnünk.

A nevelészet ép oly önálló tudomány mint a mathesis vagy – theologia. Ha valamely tudományt tudni akarok, azt mindenestre meg kell tanulnom. Nincs más mód. A theologus mint theologus nem paedagogus épen úgy mint a mérnök nem csillagász bár e kettőnek tudománya rokon.

A pap nem neveltetvén néptanítónak úgy tanít a hogy ő tanult. Ő dogmatica tanít, int, fedd, buzdít.

Ő nem a közléről megy a távolba, nem a részletesről az általánosra, nem az ismeretesről az ismeretlenre, hanem a maga tanult az egyetemen, úgy tanít ő is az elemi iskolában. Ő az általánosból indul ki. S ezzel elítélte magát s módszerét.

Megértik őt a gyermekek? Nem! Megtudja-e hogy a gyermekek nem értik? Még ezt sem! Követik-e oktatását a gyermekek? Nem tudja meg, mert nincs növendékeivel oly szoros viszonyban mint a tanító.

A mit közönségesen „jámborságnak” s ennek a szentbeszéd hallgatása, ének, egyházi cultus sat. által gyakorlásának neveznek, az mindaddig elvont fogalom marad, inig nem vonatkozik a léleknek meghatározott concret állapotaira, míg nem jó kapcsolatba erkölcsi képzetekkel, s reális érzelmekkel. Ilyen értékűek a gyakorlati életben a katecheták azon általános megszólításai; „Legyetek jók.” – „Legyetek erkölcsösek.” Ezt a gyermek hallja és azt gondolja: „verba – pretereaque nihil.” Mert ezek üres phrasisok, melyek nincsenek viszonyítva az erkölcsi élet concret tüneményihez.

Ha egy ember hálát akar adni Istennek, mert valamely fontos műve sikerült, akkor valóságos jámbor és igaz érzelemmel találkozunk, minő a gyermeki lélekben is csak úgy fogamzhat meg, ha reális háttere van. Bizonyos határozott é l m é n y e k, összetetes állapotok, reális é r z e l m e k képezik azon n é z l e t i a l a p o t, melyből egyedül indulhat ki az észszerű vallástanítás s melyek nélkül a közlött vallásos fogalmak csak terméketlen, abstract é r t é k t e l e n l o m.

Abstract gyümölcsössel még nem lakott jól senki de concret körtével, almával igen; elvont madáron még nem gyönyörködött senki, de összetetes fecskén, gólyán igen.

A mily értéke van az elvont gyümölcsnek a gyakorlati életben, ép oly becse van az abstract jámborságnak és erénynek.

Nem mi követeljük, hanem az ügy fontossága követeli, hogy azon f é r f i ú legyen a vallástanító,

a ki a gyermek é l m é n y e i t ismeri, vele megosztja, akinek van alkalmja megismerkedni a gyermek erkölcsi hajlamaival, belső életének egyes jelenetével, s e h e z k é p e s t meg is bírja választani az egyes esetek szerint felköltendő jámbor érzelmet. E férfiú a tanító, Nem értjük azon férfiút, akinek „tanító” a neve, hanem azt a ki tetteleg kiképzett paedagogus. Mi csak az elvet védjük, azon elvet, mely gyakorlati érvényre fog emelkedni mihelyest állami tanító-képezdénk lesznek. A papra, m i n t p a p r a nem bízható a gyermek vallásos nevelése, mert a pap távol áll a gyermektől s hozzá idegen s h a n i n c s c s a l á d j a még legjobb akarata mellett sem tehet egyebet mint hogy csupán általános emberi, elvont vonatkozásokat keres tanításában, akár elő legyenek készítve az előtte ülő gyermekek élményeik által e vonatkozásokra, akár nem. Az ily tanításnak eredménye erkölcsileg üres jámborság, elvont alakja a jámborságnak, m i n d e n t a r t a l o m nélkül.

Az egyetemen nevelt, a felnőttek oktatására nevelt, különösen a c s a l á d n é l k ü l i pap) nem ismeri a gyermeki szívet, nem bír l e s z á l l a n i a gyermekhez, hogy azt magához felemelje, mert ez oly tudomány, melyet nem lehet akadémiai felolvasásokból s theologiai compendiumokból elsajátítani.

Erre csak a nevelészet és élet taníthat bennünket.

A pap könnyen összetéveszti a theológiát a vallással s hiszi, hogy a mint theológiára lehet valakit tanítani úgy vallásra is lehet tanítani, holott a vallás soha sem l e h e t t a n t á r g y . Mert a

pusztán vallásos ismeret még korántsem vallás, hiányzik ide még a vallásos hit és vallásos érzelem. E háromból áll a vallás. Lehet-e valakit e két utóbbira „tanítani?”

Az embert csak nevelni lehet vallásossá; de vallásra t a n í t a n í – soha!

Ezt bővebben fogjuk 'kifejteni a maga helyén. Most csak annyit kérünk: Vallásra vagy physicára tanítom-e a gyermeket, ha először állítva őt egy leydeni palack elé, ennek villanyos ütésével derekasan megijesztem őt. Úgy hisszük, hogy még csak physicára sincs tanítva, míg ez ütés okát meg nem érti; ezt a theologusok „vallástanítására” alkalmazva kérdezzük: vallásra „tanítom”-e a gyermeket vagy theologiára, ha a meny ország örömeit s a pokol kínjait festem előtte; ha merev dogmákra tanítom, melyeknek elhívéséhez kötöm lelki üdvösségét; ha e földet siralomvölgyének rajzolom le a vidám gyermeknek s megzavarom ártatlan örömeit s bizalmát; ha megtiltom neki Istent magának olyannak képzelni aminőnek képzelnie kell saját míveltségi foka szerint s megparancsolom, hogy azt olyannak képzelje magának, a minőnek azt még nem bírja képzelni, mert – nem academicus; ha nem a nézetből, de még csak nem is a fogalomból kiindulva tanítok, hanem – a képzeletből?

Ne csodálkozzunk tehát azon naponként hallható panaszon, hogy a hitetlenség és vallástalanság nőttön nő, hogy az igaz vallásosság és igaz szeretet oly ritka, mint a fehér holló!

Azon úton, a melyen eddig véltük elérhetni a

vallásosságot, nem fogjuk azt megelni soha. Sőt a nálunk dívó vallásitanítás rendszeres megsemmisítése az egész gyermekitermeszetnek.

Ezt bebizonyítani feladata e füzetnek.

A felekezeti iskoláztatás veszélyeit akarván kimutatni, első sorban azt mondhatjuk tehát az eddigiek után hogy:

VII. A felekezeti vallástanításnak eredménye a vallás- talanság.

In den Stühlen, auf den Bänken
Vergeht, ihnen Hören, Sehen, Denken.
Goethe.

Diesterweg, a berlini tanítóképezde volt igazgatója († 1866), e cím alatt: „Wie man den Kindern die Religion verleidet?” csípős gúnyorral következő szabályokat állítja fel, melyeket egytől végig, lelkiismeretesen követve látunk azok által, kik komolyan vallásosakká akarnák nevelni a gyermekeket.

Ő azt mondja: *)

1. Lass sie in möglichst zartem Alter Katechismusstücke nachlallen.

2. Die Mutter zwingt sie, Morgens, Mittags und Abends lange Gebete zu sprechen.

3. Die Schule nöthigt sie, vom ersten Schulbesuche an, den Katechismus zu lernen und tagtäglich „aufzusagen.”

4. Lange und schwere Gotteslieder zu lernen.

5. Hunderte oder tausende von Bibelsprüchen,

*) Pädagogisches Krebsbüchlein in Recepten für alte und junge Krebse. Pädag. Jahrbuch 1859, 208 l.

dessgleichen Psalmen , Pericopen etc. wörtlich zu memoriren.

6. Die biblischen Geschichten wortgetreu zu behalten und aufzusagen.

7. Die gelernten Stücke einzeln und im Chore tagtäglich zu „beten.“

8. In den Religionsstunden ergehe sich der Lehrer mit salbungsvollen Worten in ausgedehnten Anwendungen in Prologen und Epilogen.

9. Man führe Schulliturgien und Litaneien ein.

10. Man versammle die Kinder zu langausgedehnten Kindergottesdiensten.

11 Man stelle Gebetsübungen an.

12. Man zwinge sie zu häufigem Besuch des für die Alten berechneten Gottesdienstes in kalten Kirchen.

13. Man zwinge ihnen solche Gesangbüchliedersolche Bekenntnisse auf, deren Inhalt der Uebersetzung der Eltern möglichst direct widerspricht.

14. Man leite den Confirmandenunterricht so, dass die Katechumenen sich grundmässig langweilen und den Augenblick der Confirmation kaum erwarten können.

15. Einschüchterung, Bangemachen vor möglichen Zweifeln und Bedrohung mit *den* Höllenstrafen kann auch nicht schaden.

16. Schmähung und Unterdrückung der Vernunft ist besonders bei intelligenten Kindern ein probates Mittel.

Ez csakugyan rendszeres megsemmisítése az egész gyermeki természetnek, mert mi egyéb lehet

következménye az i l y nevelésnek s különösen az ily parforce-jámborságnak, mint első sorban képmutatás és vallástalanság?

A káténál abstractabb tankönyv nem képzelhető. Itt minden merő elvont szabály és formula, minden merő ellentéte a nézletességnek. Sőt e káték tartalma nagy részt olyan, hogy nemcsak lehetetlen azt nézletetni, hanem még hálát kell adnunk Istennek, ha a gyermekek meg nem értik. Ez már netovábbja a paedagogikai nonsensnek. Lehetetlen, hogy a tanítók nagy része már régen fel nem jaidult volna e könyv ellen, ha azon dicsfény, mellyel a theologusok e könyvet körülövezik, azt megengedte volna.

A paedagogica szerint csak azon tanítás gyümölcsöző, csak azon tanítás szellemtápláló és erősítő, melyet belső felébredt vágy megelőz, melyet a gyermek megkíván. A lélek táplálása e tekintetben hasonló a test táplálásához. Csak azon táp lehet hasznos a testnek, mely az éhséget csillapítja. Az éhség tehát az első feltétel. Ha ez nincs meg, akkor mitsem használ még a legdrágább, legfinomabb étel sem, sőt egyenesen ártalmára van a testnek, mert emésztetlenül megfekszi a gyomrot s tehetetlenné teszi azt a testet tápláló működésre. S ezt férfias következetességgel addig lehet folytatni, míg az élet-erőt is tönkre tesszük.

Ezt a szellem működésére és tápláltatására vonatkoztatva, bátran mondhatjuk: 1. hogy a gyermekei szellemnek vannak ugyan általános metaphysikai szükségletei (lásd alább), de a felekezeti vallástétele-

ket az ő korában még nem szomjúhozza; 2. hogy a gyermek gyenge szelleme még nem elég erős e vallástételeket és dogmákat megérteni, azok tartalmát elsajátítani, úgy hogy ezáltal szellemileg gyarapodhatnék.

Olyasmit emlékezetbe vésni, mit meg nem értünk, nehéz, keserű feladat. A gyermek e munkára csak erőszakkal szorítható s a feladott leczke megtanulása ekkor is csak tisztán gépies úton történhetik a külső szóhangzat szerint, mely számtalan ismétléssel addig ütődik a gyermek füléhez, míg megtartja a hangok sorrendjét, a mit azon is vehetni észre, hogy csak hangosan vagy legalább ajakmozgatással bírják megtanulni a leczkét. Nem úgy van? Meg fogjuk így értetni a gyermekkel a „vallás” eszméjét s meg fogjuk vele kedveltetni a „vallást” vagy nem fogunk-e ellenkező eredményt aratni?

A paedagogica tökéletesen egyetért az igazhivőkkel és confessionalistákkal abban, hogy a gyermekek vallásosakká neveltessenek; de midőn e cél elérésére vezető utak-módokról van szó: akkor messze eltérnek egymástól utaink. A vallásosság háromféle momentumból áll: a vallásos ismeret-, a vallásos hit-és a vallásos érzelemből, tehát sem a vallásos ismeret, sein a hit magában nem teszi az embert vallásossá.. A vallásos ismeretre nézve a paedagogica – mint láttuk – azt követeli, hogy úgy szereztessék meg, mint minden egyéb ismeret, t. i. a n é z l e t útján. Fogalmak nézlet nélkül holtak, s ha ily fogalmak hatnak be a szellembé, akkor azok okvetlenül szétrombolják, megmérgezik a szellemi élet

energiáját épen úgy a mint idegen alkatrészek a vérben megmérgezik a vérnek életét. Ámde a felekezeti hitvallások oly vallásos ismeretek kifejezései, melyek érett öntudaton átmenve, ez érettségnek, épen úgy mint egy meghatározott szellemi fejlettség jellegével bírnak s épen ezért nem férnek a fejletlen gyermeki észhez.

Nem azt mondjuk tehát, hogy a felekezeti hitvallásra tanítás általában és mindenkép veszélyes, hanem azt, hogy veszélyes ha időelőtti, veszélyes éretlen iskolás gyerekekre nézve.

A gyermekkel érettségi fokának meg nem felelő vallásos ismereteket akarnak közölni azon célból, hogy vallásosakká és erkölcsöseké legyenek. A kívánt felekezeti hitvallás ismeretét nem szerezhetik meg s ha meg is szereznék, még akkor sem lehetnének vallásosak. Vagy tán a legtudósabb theologus szükségkép a legvallásosabb ember is? Ezt még nem állította senki.

Már 1780-ban azt monda Salzmann: „Nem segíthetek magamon, távol kívánom tartani a vallás-tanítástól mind azon eszméket, melyek ismeretünk körén s különösen a gyermeki ismeret körén kívül esnek. Attól tartok, hogy a gyermekek még megtájják az egész vallást, ha gyenge értelmüket emésztetlen eszméssel sanyargatjuk. – Lelkiismeretére kérdek mindenkit, felelhetünk-e arról, ha makacsul ragaszkodunk azon vallásoktatási módhoz, melyről saját szemünkkel győződhetünk meg naponként, hogy tehetetlen arra, hogy gátot vessen a vallástalanságnak és véteknak. Azok, miket a theologusok az

iskolában előadnak, többnyire nem gyermekeknek s különösen nem 6-10 éves gyermekeknek valók. Azon rend, melyben mi a vallást a gyermekekbe oltani igyekszünk, merően ellenkezik a lélektannal. Módszerünk olyan, hogy szükségkép kellemetlennek kell lennie a gyermek előtt. Mi kényszerítjük őket hogy mindent, habár a legnagyobb ellenszenvvel s a legmértéktelenebb megerőltetéssel emlékezetükbe véssenek.

Mi lesz valószínű eredménye e gyötrelmeknek?

Azt hiszik, hogy a dogmától függ az ember erkölcsössége és vallásossága!”

Ok vallásra akarják tanítani a gyermeket, hogy erkölcsössé legyen, holott nem is a vallásból foly az erkölcs, hanem megfordítva, az igaz mély vallásosság csak a tiszta szív alapján épülhet.

Es hol marad még a vallásos érzület és vallásos hit. A vallásos érzület, mely bennünket az eszményi szolgálatára vezet küzdve az önzés kívánalmai ellen? „Begeisterte Hingabe an die Erforschung der Wahrheit und ihre Verwirklichung, das Ringen nach dem Idealen und Höchsten, das Leben im Ganzen und Streben für das Ganze – ist religiöse Gesinnung.” Hogy ily vallásos érzületet lehet-e ébreszteni a gyermekekben a mi felekezeti tankönyveink által és azok nyomán? Erre felelni tán nem is lesz szükséges.

A vallásos hit zárköve az egész vallásos nevelés épületének. Lehet-e már most a hitet tanítani, vagy önmagától kell-e keletkeznie az előbbieket nyomán, egyéni alakot öltve minden emberben, úgy hogy

egy ember sem hiszi s nem is hiheti ugyanazt, a mit a másik? Van-e erkölcsi értéke oly hitnek, mely nem foly önként vallásos ismeretemből és érzületemből melynek elfogadása kívülről reám erőszakoltatik, mely tehát nem az enyim? Hisz az ember nem hiheti el azt, amit akar, hanem csak azt, a mi a többi gondolatartalmával megegyeztethető. Nem-e képzelenség, valakitől olyasmit követelni, a mi nem függ akaratától? A logica tudásnak nevezi azt, a miről teljes bizonyossággal vagyunk meggyőződve; v é l e m é n y n e k nevezi a tökély telén bizonyosságon alapuló meggyőződést; h i t n e k nevezi alany i ösztönzésre történt állítását egy véleménynek. A hit tehát minden esetre alanyi dolog.

Úgy mint a theologiai ismeret maga még nem a vallás, úgy a hit minősége és mennyisége is magában még korántsem teszi a vallásosságot. S a teológusok mégis azonosnak veszik a hívőséget (hívékenységet) a vallásossággal. Ha igaz volna, hogy a vallásosság a hit mennyiségétől függ, akkor az ember vallásossága, okvetlen fogyna azon mértékben, a mint ő maga természetszerűen fejlődik s a protestáns kénytelen volna elismerni azt, hogy ő nem képes a vallásosság azon magaslatára emelkedni, a melyen a katliolikus áll. Mert az bizonyos, hogy a catholicus többet hisz, mint a lutheránus, ez utóbbi többet mint a helvét hitv., ez többet mint az unitárius.

A kath. nem két hanem hét szentséget hisz, nemcsak Krisztusban, hanem isten anyjában, a szentekben, apostolokban, vértanukban, hagyományban, sz. ereklyék csodatevő erejében sat. Igaz volna ak-

kor az is, „hogy minél miveltebb az ember annál vallástalanabb.” B még e borzasztó consequentia sem képes visszarettenteni a parforce-jámborság bajnokait, mert hozzá vannak szokva magasztalni hal-lani évszázadok óta a hívőséget. A ki az ő értelmükben hitetlen – az istentelen, sőt vallástalan. Hitetlen pedig előttük mind az, aki csak *egy*et is nem hisz abból, mit ők a hithez, azaz a jámborsághoz tartozónak és üdvözítéshez szükségesnek vélnek.

Azért erőszakolják ők a hitet, a hitfelekezeti vallástételt növendékeikre, azon hitet, mely már eo ipso (hogy kívülről nyújtatik) nem a gyermek hite s melyre mégis meg kell esküdnie a bérálás alkalmával.

Azon korban, melyben az iskolás gyermek áll, nem érzi még a felekezeti vallástétel szükségletét. A gyermekek még ekkor sokkal inkább külső életet élnek, sem hogy szellemük már bölcsészeti virágot hajthatna.

Mind ezekből látjuk, hogy más az, valamit hinni és ismét más valamit mondani – vallani. Az egy hitfelekezethez tartozók ugyanazt vallják, de – nem hihetik egyszerűen az emberi természetnél fogva. Tehát a gyermekeket egy hitre tanítani, recte kényszeríteni, megesketni nem-e megrontása a gyermeki természetnek?

VIII. A felekezeti vallásoktatás gátolja az egyéni fejlődést, megsemmisíti az egyéni szabadságot.

Mit der Proklamation derr Nächstenliche
wurde fias Individuum frei.
Dr. Jäger: Die Darwinische Theorie

Az egyszeri berezegnek gyönyörű nagy ujonczokat szállítottak egykor. A berezeg megörült nekik. De a ruharaktárak készlete csupa szűk darabokból, csupa kisebb embereknek szánt öltönyökből állott. Az ujonczoknak bongré, malgré magukra kelle venniök a ruhát. Volt itt aztán festés és szakadás, csetlésbotlás és elesés. Ez a berezeg az egyházhatalom, az öltönyök a mi kátéink és symbolicus könyveink, az újonczok a mi gyermekeink

Meg sem lehetne érteni a merev confessionalisták eljárását, ha világos nem volna előttünk az, mikép czéljuk nem egyéb, mint a gyermeket egy bizonyos egyházi társulatba nemcsak bevezetni, hanem annak számára biztosítani is, biztosítani oly egyház számára, mely ellen véleményt mondani, vagy melytől eltérni bűn, mely elől az egyéni meggyőződésnek háttérbe kell lépnie. Ez azon p á r t f e g y elem, melynek addig van értelme, míg a pártnak küzdenie kell a létért, azaz, míg a párt tagjainak szá m á t ó l függ azon igazság győzelme, melyért a párt küzd. Ez egyházi pártfegyelemnek volt némi értelme akkor, mikor az

emberiség vallásos fejlődésében új phasisba lépve, az újonnan elfoglalt álláspont megtarthatásáért embervért, sok embervért kelle ontani; s azon meggyőződéssel ontani, hogy Inában csak akkor nem lesz ontva, ha minél többen rendelik alá egyénileg m i n d e n e s t r e t ö b b é - k e v é s b é e l t é r ő v é l e m é n j ü k e t a közösen megállapított s igazságnak elfogadott felekezeti hitvallásnak.

Azon idők elmúltak s az egyház mégis el akarja nyelni egyre – az individuumot.

A mi a nem szabad egyházban csak eszköz volt, az a szabad egyházban czéllá lett: a szabad egyházban nem az ember van az egyházért, hanem az egyház az emberért.

Tehát nem a múlt századok emberei-e a merev confessionalisták?

Az ember igenis csatlakozzék társulatokhoz, melyek az ő egyéni ez élj ait előmozdítják, de tartsa meg önállóságát szabad elhatározását; ne áldozza fel senki egyéni érzületét, gondolkozását, létét; ne nyelettesse el senki sem magát, sem gyermekét semminemű rendszer, semminemű társulat által. Az egyéni fejlődés, az egyéni szabadság legfőbb kincse az embernek. A felekezeti hitvallás, mely az emberbe oltatik, mely reá erőszakoltatik, nem lesz az embernek sajátjává, hanem ellenkezőleg az ember lesz a confessio sajátjává, vagy azon h a t a l o m sajátjává, mely a confessio t képviseli.

El hatalom követeli az egységet s letiporja ennek kedvéért az egyéni szabadságot; de a k i e

szabadságot óhajtja, szívesen lemond azon céltalan mert erőszakos egységről, mely eszményképe a confessionalistáknak s úgy áll az egyéni szabadsághoz, mint a gyámkodás az önkormányzathoz, mint az időmítés a művelődéshez, mint a megmerevült theologiai rendszer az élő paedagogicához, mint a hívés a gondolkozáshoz, a bírás a szerzéshez, mint az a b s o l i i t i s m n s a d e m o k r a t i á h o z.

E belső szabadság, melyet mi most keresünk, nem szorult már ezen külső támaszra, mely talajdonkép már nem is támasz többé, hanem valóságos vallásos absolutismussá fejlődött, melynek árnyékában a napfényt kereső igaz vallásosság elcsenevész. A confessionalismus egysége tehát káros ha erőszakolt, s üdvös csak akkor, ha önkényt es, ha szabad, ha nem áll fenn a szabad fejlődés a belső szabadság rovására.

A külső önkényt igenis kell korlátozni mindenkör a külső szabadság lényegének biztosítására. A külső életben szükségük van az embereknek egységes törvényre, mely alatt együtt élhetnek. Ezen egység kedvéért szabad, sőt kell korlátozni az egyéni szabadságot, az önkényt; de azért legfőbb szempont marad az állami életben is az egyéni szabadság, úgy hogy csak azon egységnek van értéke, mely amaszt lehetőleg védi. Tehát itt sem hozatik áldozatul az egyéni szabadság az egységnek.

Vallásos dolgokban lehet, szabad, sőt kell korlátlan szabadságot követelnünk – vallásosságból. „Ich schliesse mich keiner Confession an, aus – Religion,” azt mondja Schiller.

Már most tekintsük ezen szempontból a mi pozitív iskolai törvényünket s névszerint annak 57. §-át, mely a vallásitanítás őreiül magukat a hitfelekezetekeket állítja, mely nekik azt nem engedi, hanem megparancsolja, meghagyja, a mit úgy sem mulasztottak volna el; tanítani a hitfelekezeti vallástételt s ezzel együtt természetesen örködni a felett, hogy mi sem taníttassék, a mi az egyház egységes tanával ellenkezik. Hát ha már most e törvényesen védett confessionalismus miben sem segíti elő a tanoncz belső szabadságát? Hát ha épen ellenkezőleg azt még akadályoztatja, ellensúlyozza, le is tiporja? Hát ha csak azon lesz: erősen ragaszkodni egy évszázadok előtt megállapított hithez? Hát ha ezen hitet, ezen egységet minden gyermektől fogja követelni egyiránt? Volt szabad az államnak így rendelkezni?

Hova lesz a fejlődés, az ember egyéniségének szabad fejlődése, melyet a gyermekben épen úgy akar megbecsülni a paedagogica, mint a meglett emberben, melynek gátot vetni a legrettentőbb mérenylet?

A mi papjaink kevés kivétellel ezen egységért küzdenek, küzdenek oly mértékben, hogy még kevesellik, a mit a törvény e tekintetben számukra biztosít. Annyira confessionalisták, hogy még ellenzik is azon törvényt, mely tulaj donkép velük egy álláspontot foglal el. „Legyen egy hit, egy keresztiség! Millió lélek és egy gondolat, millió szív és egy érverés!”

Ez azon elv, mely political tekintetben is alkalmazva, évszázadok óta sanyargatta magyar hazánkat,

mely vérrel áztatta annak telkeit, mely ellen küzdve fogyott meg fajunk s mely mellett küzd most – az ellenzéknek és jobboldalnak egy része.

A ki a belső szabadság ellen küzd, az nem lehet barátja a haladás elvének, az szükségkép síkra fog szállani az élet minden intézményeinek fejlődése ellen. Az absolutismus egyik neme, kapcsolatban áll az absolutismus másik nemével. A mint az egyházi absolutismus elősegíti a political s viszont úgy az egyházi szabadság is elősegíti a political. Ami az emberek szabad munkásságát, érzését és gondolkozását segíti elő, az mindenfelé fog életet árasztani s ami az embereket egy tekintetben lenyűgözi, bénítja, feshélyezi, az lenyűgöző erejét az egészre is fogja gyakorolni.

Azért ami az egyéni szabadságot erősíti, biztosítja, az jó; ami azt veszélyezteteti, gyengíti, megsemmisíti, az rossz nevelészeti és political tekintetben egyiránt.

IX. A felekezetek nem nevelik az embert emberré.

– – Amphore eoeipit
lustinui, currenti; rota cur urceus exit y
Horatius.

Midőn Haynan a világsi catastropha után „lőpor és golyóval” osztogatta letiprott hazánkban a reactio kegyelmeit, hozzá ment egy időben L. M. a pesti ev. esperes, egy kartársának élete- s szabadságért esdeklendő. Beszédközben a vallásra is került a sor. Haynan dicsekedőleg említé: „Oh! auch ich habe eine (négy ujja mutatva) so dicke religion gelernt.”

A „vallás vastagsága” – a dogma mennyisége de sőt minősége is, – nem teszi az embert emberré. A népiskola feladata pedig az embert emberré nevelni. A confessionalistáknak nem kell az ember. A confessio lutheránust, kálvinistát, catholikust kíván.

Az észszerű nevelészet szent könyveink szellemében feltalálja az emberi mivelődés általános alapjait s e szellemben akarja az ifjút emberré nevelni. A paedagogica azon meggyőződést meríti a történelemből, hogy a catholicismus- vagy lutheranismusnak bár legnagyobb híve még azért korántsem emberséges ember vagy csak keresztyén ember is; sőt a paedagogica – hivatkozva a történelemre – még azt is állíthatja, hogy egyesek és egész vallásos társulatok lehetnek, sőt voltak is buzgó catholikusok

lutheránusok sat. s azért mégis, sőt tán éppen ezért, a legembertelenebbek voltak embertársaik irányában. Ha emellett még bizonyosságot kell felhozni, akkor elég lesz csak e két szót említenünk: inquisitio – harminczéves háború.

S ha a történelem millióit sorolhatja fel azoknak, kiknek vallásukért vérük ontatott; ki számlálja meg azok milliárdjait, kik titokban szenvedtek hitükért, vagy – képmutatásra kényszerítettek ad majorem dei gloriam?

A keresztyénség szelleme vagy a confessionalis-mus fanaticus szelleme ontotta-e a vért patakokban s csikart könyüket az emberek millióinak szeméből?

Nem azt mondjuk tehát, hogy a kath., luth., sat. nem lehet keresztyén; korántsem, de azt, hogy a felekezet embere még ezért mint ilyen korántsem szükségkép keresztyén is, hogy lehet is keresztyén, nem is, hogy a confessionalis értelemben vett hívő „jámbor” embernek utai nem mindig az erkölcs utai, mert a positiv vallás és az erkölcs utai eltérhetnek egymástól (30 éves háború, vallásos üldözések), hogy tehát ott, hol az embert keresztyénné, vagy általánosabban s jobban – erkölcsös emberré akarjuk nevelni; ott a catholicismus, calvinismus, Judaismus s p e c i f i c u m a l é n y e g t e l e n .

A népiskola nem neveli a földművesek s kézművesek gyermekeit gazdáknak, kertészeknek, takács-, asztalos-, kőműveseknek sat.; hanem azon általános ismeretekre tanítja s képességekben gyakorolja őket, melyekre minden gazdának, minden kézművesnek van szüksége.

A reáltanoda tantárgyai nem az ipar egyes szakjai, hanem az általános reális művelődés tárgyai, melyek azonosak az általános emberművelődés lényegével.

Ugyanezen eszmét valósítva találjuk gymnasiumainkban is, melyek nem nevelnek papot, orvost, ügyvédet, melyeknek céljuk az általános tudományos műveltség.

Még az elvetem is általános bölcsészeti műveltséget akar adni mindenekelőtt minden tagjának.

Csak a felekezeti iskola nevel „ad hoc” – mint Diesterweg mondja – ezt is csak vallás dolgában és a legszomorúbb sikerrel; csak a fel. iskola nem ismeri el azt, hogy az embert mindenekelőtt emberré kell nevelni; csak a fel. iskola nem éri be azon általános vallási igazságokkal, melyek minden igaz vallással közösek; csak a fel. iskola nem akarja gyermekeit azon vallásosságra nevelni, melynek gyümölcse az – *em b e r s z e r e t e t*; csak a fel. iskola nyújtja a mag helyett a héjat, gyermekes féltékenységgel tömve dogmáit az éretlen elmékbe, mintha a keresztyénség megbuknék, ha ők nem támogatják azt zavaros eszközeikkel, mintha az igaz vallás nem állana fen önmagátul mindörökké!

Mint a materialisták csak az érzékit, anyagit, kézzelfoghatót nevezik igaznak s az eszméket csak agyremnek; úgy confessionalistáink is a keresztyénség igaz valódi tartalmát nem annak örökkévaló eszméiben keresik, hanem az ideig-óráig tartó, folytonos változásoknak alávetett dogmákban. E tévedésnél fogva oktatják gyermekeiket dogmákra s elfelejtik

a vallást, nevelnek lutheránust, calvinistát s elfelejtik az embert.

Ha embert akarunk nevelni népiskoláinkban, akkor alaki legyen nevelésünk vallás dolgában is, azaz, ha már a reáliskolában, gymnasiumban, tehát a felsőbb tanodákban sem ez él a tudás, hanem minden tudomány csak eszköz, melylyel az emberi ész fejlesztendő, csak köszörűköve az emberi észnek, csak oly anyag, melyen a szellemi erők gyakoroltassanak, tehát az alaki művelődés a cél, mely minden embert a maga talpára állít saját jövő körében, mely minden embert képesít önképzésre, továbbtanulásra, saját későbbi hivatásának betöltésére, mely az embert önállósítja – emberré teszi; akkor hogy ne volna az alaki műveltség célja a népiskolának, melynek növendékeinek gyakorlati tudáskörét sokkal szűkebbre szabta az élet, mint a magasabb tanintézeteknél.

– Ha már most a tudományok és ismeretek világában sem cél a tudás; hogy lehet vallás dolgában a felekezeti dogmák tudása cél, azon dogmák tudása, melyek abstract tartalmuknál fogva is fel nem foghatók a gyermeki ész által s így semmi gyakorlati hasznot nem hajtanak, azaz vallás dolgában semmi alaki műveltséget nem adnak, azaz még csak nem is képesítik a gyermeket általában, tehát általános vallásosságra, humanismusra, emberségre. Sőt már az előbbi cikkben láttuk, hogy nemcsak nem képesít vallásosságra a felekezeti iskola, hanem egyenesen elriasztja a gyermeket a vallástól s ezért mondhatjuk annál inkább: a felekezeti iskola nem neveli az embert emberré.

Az ember legfőbb rendeltetése az erkölcsiség. Minden tannak, mely valamely igaz vallás lényegéhez akar tartozni, öszhangzásban kell állania az erkölcsiséggel. Hogy oly merev confessionalismus, melynek elveiből a „lutheráni comburatur”-féle törvények folyhatnak, megegyez-e az erkölcsiséggel, ellentétben áll-e az ember rendeltésével, – alkalmas-e a gyermekeket azon vallásosságra vezetni, mely csak az erkölcsiségen alapulhat s csak abból folyhat ki; e kérdésekre nem szükséges már most szót vesztegetni. Tehát tovább mehetünk.

Ha embert akarunk nevelni, legyen nevelésünk eszményi.

A confessionalismus arra szoktatja a gyermeket, hogy minden meglévőt, fenállót mint a lehető legjobbat bámulva tisztelje s arról magának ítéletet képezni meglett ember korában se merészeljen. Ily conservatismusra szoktattatik a gyermek azon dogmákon, melyek az ember művelődési fokával évszázadról évszázadra mindig változtak ugyan s fognak is változni s melyek mind ennek daczára örök igazságok gyanánt nyújtatnak a gyermeknek.

A conservatismus merő ellentéte az ember azon eszményi törekvésének, mely szerint nemcsak alanyi belsejét, hanem a tárgylagos társadalmi s political viszonyokat is fejleszteni, tökélesbíteni kívánja. A conservatív felekezeti nevelés tehát nem egyez meg az alkotmányos szabad állani eszméjével, melyben ugyan a fenállót a positiv törvényt, tiszteletben tartani kell, de melyben a fenállót eszménynek tartani vagy tekinteni nem kényszeríttethetik senki, – mely-

ben a fenálló jó vagy rossz helyébe jót vagy jobbat állítani, vagy a fejlesztés után törekedni mindenkor nemcsak szabad, hanem egyenesen állampolgári kötelesség.

Miért ragaszkodik pórnépünk oly csökönységgel a „régii jó szokásokhoz” nyomorult gazdasági viszonyaiban s mosolyog gúnyosan az újító felett? Miért haladnak oly lassan a XIX. század eszméi? Miért irtózik népünk az e m b e r i s é g legnagyobb vívmányaitól? A felekezetiességgel összeforrt conservatismusnak, népünk conservatív nevelésének köszönhetjük ezt.

Midőn ezelőtt 200 és néhány évvel egy okos ember Londonban azon indítványt tétel: „hogy világíttassanak meg az utcák éjjel lámpákkal”; az orthodoxok mind felriadtak s nagy zajt ütöttek. Felütvén a bibliát, kígyót-békát kiáltottak az istentelen indítványozóra, azt mondván: hogy ily minden isteni rend elleni vállalat által kárhózatot von az egész századra, miután a bibliában világosan olvasható: „És az Isten elválaszta a világosságot a sötétségtől, nevezvén a világosságot nappalnak és a sötétséget éjszakának.” Egy szélső jobb oldali parlament! tag pedig azt kiált: „Átok reátok ti istentelen világosságcsinálók! Ti ellenetek szólott Ézsaiás próféta midőn ezeket monda: „Jaj azoknak, kik a sötétségből világosságot csinálnak”!

Ha a conservatív felekezeti nevelés ellenzi az emberiség haladását, fejlődését minden életviszonyokban, s ha aki megáll, hátramegy; akkor az alkotmányos állam nem támogathatja a confessionalisták ne-

velészeti rendszerét, mely már mint elv is hamis s merően ellenkezik az alkotmányos állam céljaival éppen úgy mint az ember rendeltetésével; nem támogathatja, ha csak életunttá nem lett s nem akarja gyilkoskezeit saját keble ellen fordítani. „Mit tesznek az állam és egyház positivistái? Közös erővel törekednek lehetlenné tenni minden reformot, melyet a korszellem követel. A történelmi jog- és hitpárt természetes szövetségesek a haladás ellen.”*)

Azon tény, hogy a reactio és absolutismus éppen úgy mint a conservatismus mindig szövetkezik a confessionalismussal, u. m. viszont az utóbb az előbbiekekkel, gondolkozóba ejthetné az alkotmányos államot!

Miért állott a papság legutolsó képviselőválasztásunk alkalmával a jobbpárthoz? Mert ebben conservatismokat vélt láthatni! mert a kormány óvatosságát, mérsékletét elvokonságra magyarázta; de korántsem ám a haladás eszméi iránti rokonszenvből! Kiviláglanek ez azonnal, mihelyest a közoktatási ügyér levetné azon glagé-keztüüt, melyekkel szokása a vallásügyhöz s az azzal kapcsolatos kérdésekhez nyúlni, amint tetteleg már is megzavarta a confessionalisták politicali pártállását azon kicsike kis haladás, melyet a községi iskolákról szóló nem is rendeletes, hanem csak permissiv-törvénynyel tettünk.

Miért csatlakoznak a politicali conservatismok az ellenzék szabadelvüihez? Természetes, hogy nem szabadelvűségéből, hanem ellenkezéséből. S mit ellenzenek? A haladást, melynek zászlóvivőjét látják már

*) Kirche und Schule, Kirchenglaube und Wissenschaft, vom nationalen Standpunkte. Schaffhausen 1843, 8. 121.

azon kormányban is, mely a jobboldal szabadelvűit még korántsem elégti ki. S meddig fog azon szerencsétlen chaos tartani, melyből az elvrokonok nem bírnak kiválni s egy haladás és egy reactio pártjává tömörülni? Addig míg a kormány határozottabban nem fogja kezébe ragadhatni a haladás zászlóját, s ez akkor lesz, ha egy alaki és eszményi nevelésben részesült új generatio fog előállani, mely nem fog már irtózni a XIX. század eszméitől, hanem ellenkezőleg támaszul szolgálni minden alkotmányos szabadelvű kormánynak és minden szabadelvű intézkedésnek.

Az alkotmányos szabadság garantiáját, mint a történelem tanítja, – nem a hatalmakban, hanem a népben kell keresni. Csak azon alkotmány fekszik biztos alapokon, mely nem egyéb mint az alulról f e j l ő d ő t t reformnak törvényes kifejezése. A fölülről adott s a népelet által nem igazolt alkotmány – gyenge intézmény.

Ezzel azonban korántsem akarunk az iskolának oly befolyást tulajdonítani, hogy azt állítanék, miszerint az iskolától függ az élet, hanem csak annyit, hogy a hatás kölcsönös s ha az iskola sok tekintetben idomítja az életet, ép oly befolyással van az élet az iskolára.

Lehetne-e tehát már eltörölni a felek, iskolákat?
Lássuk ezt is!

X. A felekezeti iskoláztatás már nem korszerű.

Le possible d'aujourd'hui n'est pas lo
possible do domain.

Lamenais.

Confessionalistáink az által akarják a most élő és jövő nemzedéket vallásosságra vezetni, hogy – hitfelekezeti vallásoktatásban részesítik a kisdedeket.

A cél nemes, de az eszköz rősz, mert kettős tévedésen alapul.

Először, ha a múlt századok orthodoxyája nem volt képes a mai kor egyháziatlanságát meggátolni; vagy, más szóval, ha nem volt képes az egyháziasságot csak fentartani is, képes lesz-e azt helyreállítani?

És továbbá – s ez a fődolog – ha képes volna is, el volna e érve akkor a vallásosság? Már az eddigiekből láttuk, hogy egyháziasság (buzgó felekezetiesség) és vallásosság még korántsem ugyanaz. Az igaz belső vallásosság mindig a kor jellegével bír. Az pedig tény, hogy a mai kor igazán vallásos emberei nem barátai e merev felekezetiességnek.

Nagy tévedésben vannak tehát a confessionalis-

ták s hogy épen ellenkezőjét idézik elő annak amit akarnak, hogy a zelotismus és inpaedagogicus vallástanítás épen vallástalanságot szül, azt máj. be is bizonyították. Most csak más oldalról tekintjük meg még e kérdést.

A confessionalisták a múlt idők vallásosságát a jelenkorra akarják erőszakolni, azt akarják, hogy mi is épen úgy és azon módon legyünk vallásosak, amint voltak vallásosak az ő korukhoz képest a rég elmúlt századok emberei. Minden időnek igaz vallásossága csak az az időbeli lehet.

Egy nép igaz vallásossága mindig megfelel azon nép műveltségi fokának, úgy mint egy egyes ember igaz vallásossága szükségkép öszhangzásban foglalani az ő viszonyaival, belátásával, műveltségi állapotaival.

A 19. századbeli ember vallásossága más mint a 16. v. 15. századbeli emberé.

A keresztesek vallásossága nem volt ugyanaz, mely a reformatio idejében élt embereké volt, nem volt ugyanaz sem czélokra sem indokokra nézve. A vallás tehát nemcsak alakjára, hanem tartalmára nézve is részt vesz minden korban a külső és belső világ változásaiban, fejlődésében, sőt evvel összeforrt,

A ki a külső világot haladni, de a vallásos élet fejlődését gátolni akarná: az szakadást idézne elő az emberi szellemben, meghasonlásba hozná az embert önmagával. Épen azért kell teljes vallásszabadságot engedni. A hol ez nincs, ott összeütkezésbe jő a fel nem tartóztatható köz műveltség a visszatartott, a haladástól elzárt vallással. Ilyenkor panasz-

kodik azután a conservatív eonfessionalista a korszellemmel haladó emberről, a műveltről, hogy „vallástalan” mert ez már nem elégíti ki az ő vallásuk holott e „vallástalannak” kellene mondania, hogy ők műveletlenek. mert elzárják magukat a haladó közmi velődés elől.

A közműveltség és vallás közti szakadást nem azok idézik elő, akik e kettőt összeegyeztetni, összhangzásban tartani igyekeznek – mert ezek egyedül a vallásosak – hanem azok, akik a vallást elszigetelik.

Népünk felvilágosodottabbjainak már nem kell a felekezeti iskola. Hazánk városai sőt falvai is mind sűrűbben nyilatkoznak a községi iskolák mellett, mi-ből azt következtetjük, hogy a felekezetiek már nem felelnek meg azon műveltségi foknak, melyen a községi iskolák barátai állanak. Az elszigetelt és elszigetelő felekezeti iskola már ellentétben áll épen úgy a megtisztult közvéleménnyel, mint az észszerű nevelészet eredményeivel. S ezért ne féljünk már, el fogja őket seperni a mi hatalmas szövetségünk – az idő.

XI. Tán a felekezeti iskolák „fészkei a népromlásnak?”

Die radikalsten Verclerber der menschlichen
Natur sind Diejenigen, die zugleich orthodox
und – vernünftig sein wollen.

Diesterweg.

„Biblia és természettudomány” cím alatt Kurtz dorpai tanár*) oly könyvet írt, melyben kísérletet tőn, a bibliát a természettudományokkal összeegyeztetni.

Ilynemű kísérletek nem sikerülhetnek, ha igaz, mit Bunsen mond, hogy:

„A genesis első fejezetének szó szerinti magyarázata össze nem egyeztethető a föld történelmének tényeivel.”**)

Hogy az igaz-e vagy nem, arról kiki maga ítéltet. E végre épen csak egyszerűen össze fogjuk állítani azt, mit a felekezeti iskolában a „vallás” neve alatt tanultunk, azzal, a mit a gymnasiumban a „természettanból” tanultunk. A hit és tudás ezen összeütközéséről azután alantabb mondjuk el a mondanókat.

*) „Bibel und Naturwissenschaft” von Prof. Kurtz, 4. Aufl. 585. Seite. Pr. 2 Thaler. Wohlgemuth. Berlin 1858.

**) Bunsens Bibelwerk I. S. XXXI.

Biblia.

1. Kezdetben teremté Isten a világot.

2. A világ egykor meg fog semmisülni.

3. Isten hat napon teremté a világot, mely 6 nap „est”-ből s „reg”-ből állott.

4. Első napon teremté Isten a világo sságot és negyednapra a – napot és holdat.

5. Isten egy emberpárt teremtett mindjárt készen emberré, kitől a többi ember származik.

6. A halál csak a bűnbeesés következménye.

Természettudomány.

1. Az ember nem képes magának az anyag teremtését, sem általában annak kezdetét gondolni; rögtön azt kérdi önmagától, hát a kezdet előtt mi volt s ezzel már vége a kezdetnek.

2. Ez nem képzelhető, tehát nem tanítjuk.

3. A világegyetem úgy mint a föld év-aeonokban fejlődött. (Számokban: 40 millió is kevés.)

4. A fény forrása csak a nap (napok.)

5. Lásd Darwin tanát.

6. A földisme számtalan állatnemek, még az emberi léte előtti létéről, keletkezéséről és elenyészéséről tesz tanúságot.

7. Az ószövetség szerzői a földet a világ középpontjának tartják.

8. Az égboltozat a föld fölé kifeszített erősség, mely a földön nyugszik.

9. A nap, hold és csillagok csak úgy oda vannak bigyesztve a boltozatra, ennél fogva: 1, mozdatlanok, 2, egyenlő távolságban vannak a földtől, úgy mint a teke fölületének minden pontja a központtól.

10. Az ég mindenestül (nap, hold és csillagostul) naponként megfordul a nyugvó föld körül.

11. A föld korong.

12. Noé minden állatnak egy-egy párját vitte a bárkába.

13. Isten ünnepélyes alkalommal külön teremti a szivárványt.

7. Csak a nap a legközelebbi központ.

8. Égboltozat nem létezik.

9. A csillagok mozognak s távolságuk a földtől végetlenül változó és különféle.

10. A föld forog és kering a nap körül.

11. A föld gömb.

12. A leirt bárka nem volt elég nagy erre, egy család nem volt elég azok ápolására s honnan vette a táplálékot?

13. Erre nem volt szükség, mihelyest a (eső) víz és nap meg volt teremtve, s e szerint a fénytörés és viszverődés törvénye lé-

14. Az ördög egy magas hegyre vezeti Krisztus urunkat s onnan mutatja neki a világ minden birodalmait.

15. A biblia ismer személyes valóságos ördögöt.

16. A biblia a pokol kínjait festi.

tezett s vele együtt a szivárvány is.

14. Mennyire lehet látni a legmagasabb hegynek tetejéről?

15. A természettudomány nem ismer ördögöt.

16. A természettudomány tagadja a pokol léteét.

E bibliai csillagászatot tanították Galilei korában s iszonyodva kell látnunk, hogy tanítják most is a felekezeti iskolák. Hova lesz a vallás méltósága, ha egy elavult astronomiát adunk vallás gyanánt, vagy ha a catecheta azt tanítja, a mit e fenebbi összeállításnál baloldalon látunk s a tanító azt, amit jobbfelől olvashatni? Az életnek nevelünk-e, ha oly dolgokat tanítunk, melyeket az élet ismét lerombol, ha oly képzetekkel gyötörjük az ifjúságot, melyek az élettapasztalással és tudománnyal homlokegyenest ellenkeznek?

Nem merülnek fel ez ellenmondások minden ember előtt, ha csak gondolkozási tehetsége nem tétetett egészen tönkre? Fenállhat mind a két tan egymással? Lehet-e az egyik is igaz s a másik is? Úgy vagyunk-e e dolgokkal, mint egy kettős könyvvel, úgy, hogy az egyikbe a hitnek, a másikba a tudásnak tartalmát jegyezhetjük? Beleélheti-e magát az egészséges agy mind a kettőbe?

A természettudományok vívmányait nem semmisítheti meg semmiféle dogma (Virchov). De a felekezeti iskolák mégis makacsul ragaszkodnak a biblia megőző betűjéhez s okozzák azon kétségbeejtő állapotot, melyből csak az bir szerencsésen kivergődni, kit külső körülmények képesítenek nagyobb műveltségre s melynek a köznépnél a vallásosság esik áldozatul.

Mert a felekezeti iskola nem akar azon egy útra lépni, melyen egyedül lehet öszhangzásba hozni ez ellentéteket vagy jobban mondva, kikerülni azokat s ez út azon igazságnak elismerése, hogy a biblia valláskönyv ugyan, de nem természettudományi tankönyv. Ha e különbséget szem előtt tartva, olvassa népünk, tanulmányozzák gyermekeink a bibliát; akkor a természettudományi kételyek nem fogják egyúttal megingatni vallásos érzelmeit, mert nem forrasztottuk össze a vallást a bibliai astronomiával, az ördöggel és pokollal.

Valóban ideje már, hogy megkülönböztessük egymástól a bibliát mint vallás és erénytankönyvet a bibliától mint természettankönyvtől. A biblia valóban az erénytannak könyve, de egyéb semmiesetre. Ideje, hogy ezt őszintén bevalljuk s ne ragaszkodjunk továbbra is makacsul azon tarthatatlan követeléshez, hogy a bibliának mindenben igaza legyen, mert ez által érzékeny kárt teszünk az ő tiszta és magasztos tanaiban való hitben. A vallás érdekében és nevében kell követelnünk ezen megkülönböztetést.

A biblia nem nyilatkoztatta ki a világegyetem feletti helyes nézeteket, azért válasszuk el s mellőz-

zük ezeket és ne hivatkozzunk e tekintetben is Isten igéjére ott ahol Isten műveire hivatkozhatunk. Sz. Antal is azt monda: „Az én könyvem a természet, ebben olvashatom az Isten igéjét.” Es méltán! „A természetgondolatok Isten gondolatai; a természeteszmék Isten eszméi; a természettörvények Isten törvényei.” (Oersted.)

Közoktatási törvényünk 57. §-a nemcsak megengedi, de követeli, hogy a felekezetek gondoskodjanak a népiskolai vallásoktatásról. Tehát a legtöbb esetben nem a tanító fogja vezetni a „vallástanítást” is, nem egy bizonyos irányban fog vezetetni a gyermek. A világi tanító jobbra fogja húzni a gyermeket – az újabb természettan felé, az egyházi tanító pedig hátra – a ptolemaeusféle zsidó csillagászat felé. A mit mindkettő tanít, egy és ugyanazon emberfőnek van szánva s ugyanazon agyban keres egyensúlyt. Nem-e feladata a tanítónak, minden tudást mindjárt eleitől fogva úgy közölni, hogy az öszhangzásban legyen önmagával s egyensúlyt ne is kelljen mesterségesen helyre állítani?

Szabad-e, lehet-e észszerű nevelőnek dogmául venni a mózsésféle világenderemtés történelmét?

A hit és tudás tárgyai számtalan kérdésben találkoznak egymással az életben. Erővel fogjuk akadályoztatni akarni ezentúl is e találkozást a vallás rovására? Fogunk tanítani lutheránus matliesist és katolikus földleírást? Ily képtelenségekre jutunk, ha az „életképzés elvét” kimondjuk ugyan, de – nem követjük. Oly nevelési rendszer nem lehet

szerencsés, mely ezen ellenmondásokat fel nem oldja. E rendszernek köszönhető, hogy lelkiismeretében sértve érzi magát a cseléd, ki vasárnap templomba kéredzve, nem nyer erre engedelmet, mert úrnője szándékozik menni; azalatt pedig míg ez templomban van, ugyanazon lelkiismeretes cseléd bemeleg az éléskamrába s becsületesen – meglopja azt. A vallásos életet nem lehet külön választani a földi élettől. Mind a kettő vagy egy, vagy semmi.

E rendszer neveli azon kétfelé sántító embereket, kik a hitben igenlik, mit a tudásban tagadnak, akik mint keresztyének „hiszik” (recte csak vallják) azt amit mint emberek tagadnak, kik az értelmességet prédikálják s annak enyészeten dolgoznak, kik szóval a szabadságot hirdetik s tettel azt aláássák.

Mit várhatunk oly nemzettől, melynek fiait a törvény (45 és 57. §.) két ily szélsőség között engedi hurczoltatni. E szempontból kérem megítélni a felekezeti iskolákat és a két §.-t. Nem marad tehát egyéb hátra, mint vagy mindent alávetni a hitnek kivétel nélkül, vagy a szabad gondolkozásnak szabad utat nyitni mindenhez – tehát nem catechetákra bízni a vallásos nevelést, hanem a tanítóra. Hogy lehetséges-e az, hogy többféle felekezetű gyermeket egy tanító vezéreljen közösen vallásosságra és hogy történjék ez? arról később szólunk.

XII. A felekezeti iskolák nem nevelhetnek jellemet.

Wer nicht bestimmen darf, was er glauben will, wird sich nie unterstehen zu bestimmen, was er thun will; wer aber seinen Verstand frei macht, der wird in Kurzem auch seinen Willen befreien.

Fichte.

Ez súlyos vád. De a mily súlyos a vád, oly könnyű dolog lesz az előzmények után, annak alaposágát bizonyítani s ezzel visszaadni a confessionalisták azon vádját, hogy „a községi iskola fészke a népromlásnak.”

A ki csak azt mondja, amit valóban gondol és érez és azt úgy mondja ahogy gondolja és érzi; az igazat mond.

A romlatlan kis gyermeknél a beszéd és gondolat azonos. De ha a gyermeket rendszeresen arra szoktatjuk, hogy szavakkal fizessen ott, hol gondolatai nincsenek, ha oly szavakra tanítjuk, melyekkel nem képes fogalmakat kapcsolatba hozni, vagy melyekkel később ellenkező fogalmak lesznek; akkor ellenkezésbe hozzuk azt önmagával s bünt követünk el az emberi természet ellen.

A felekezeti dogmaticus vallástanításnál hány-

szór kell felelnie a gyermeknek oly kérdésekre, melyekben nem talál értelmet! Hányszor határoz meg fogalmakat, melyek nem alapulnak sem külső sem belső nézletén, melyek tehát nem is léteznek szellemében!

Nem-e fosztjuk meg a gyermeket belső igazágszeretetétől, ha azt kell mondania amit nem gondol (mit nem tud), vagy éppen mást kell mondania mint amit gondol és érez? Nem-e csábítjuk a gyermeket idegen szellemi vagyont magáénak vallani, hamis pénzzel fizetni s nem-e nyitunk ezzel ajtót-kaput a csalásnak, ámitásnak és képmutatásnak?

Ugyanezen szomorú eredményre jutunk, ha a gyermeket kényszerítjük valamit mondani, amit nem érez vagy éppen mást mondani mint amit érez. A felekezeti vallásitanításban dogmakövetelte szokássá vált, a gyermekekkel Isten és ember iránti szeretetüket, a bűn utálatát, bűnösségük feletti mély megilletődösüket szóval s arczkifejezéssel nyilvánítani s ily álérzelmekkel merészen fellépni s ámitatni a világot.

A gyermek kénytelen magát bűnösnek vallani daczára annak, hogy a bűnösségnek érzetével éppen nem bír s csak azért, mert a katecheta dogmája úgy követeli, úgy tanítja.

„Mit szólna a katecheta, ha iskolájába lépve tanonczaitól azt követelném, hogy húzassák ki ezen meg amazon fogaikat, mert – odvasak, hogy vallják be, mikép ezen nem is odvas foguk fáj, ha ezt követelném daczára annak, hogy nem fáj?”*)

*) Frauenstädt; Briefe über natürl. Kel. 38 1. Leipzig. Brockhaus.

Azt követeljük tőlük, hogy tartsák magukat megváltottnak s fejezzék ki e megváltottság fölötti örömeiket, nem mert érzik, hanem mert a dogma, a káté, úgy kívánja.

Mit szólunk ily vallásos neveléshez?

De menjünk tovább.

Aki egy kissé megfordult a világban, az nem fogja tagadni, hogy az emberek legnagyobb része már elvetette azon hitet, melyet az iskolában „tanult,” hogy a műveltebbek, kik közé természetesen a papokat is számítjuk, legnagyobb része tagadja azon felekezeti vallástételt, mely csak a múlt századok álláspontjának felelt meg. E műveltebbek pedig nagy részt szülők, iskolás gyermekek szülői.

A gyermek mosolyogni látja atyját oly tanok felett, melyeknek híveséhez a „vallásitanító” a gyermek üdvösségét kötötte. A felekezeti iskolában van ördög, a szülői házban nincs; az iskolában sz. háromság tanítatik, a házban csak egy istent imádnak; az iskolában gyónást követelnek s az apa meggyőződése ellenére nem akar gyónni. S hogy a rendszeres képmutatónevelés tetőpontra hágjon, ugyan ezen szülők elmennek ugyan ezen gyermekek szemökláltára komáknak s elmondják s vallják a keresztelés alkalmával a templomban azon vallástételt, melyet a házban tagadnak. Nem így van? A kit a szó meg nem ront, megrontja a példa. A gyermeket az iskola és ház közti ellentét s a szülőt a formákban megmerevedett hatalmas egyház mételezi meg.

Az egyház vallásszabadságot követeli az ő con-

fessiojanak, de nem adja meg az ő híveinek. S az állam? Ez is csak egynémely megválogatott confes-siónak biztosítja azt, egyes testületeknek nem minden testületnek, melynek céljai nem ellenkeznek az állam céljai val. A magyar törvény úgy látszik (1868. LIII. XX. §.) követeli, hogy minden ember bizonyos felekezethez csatlakozzék s üldözni engedi azokat, kik clerus nélkül akarnak üdvözülni – a na-zareneusokat.

Az állam tehát vallásszabadalmakat osztogat egy-némely egyháznak, mely még azokat is magának confiscálja s nem ad vallásszabadságot az egyén-nek, az embernek.

Innen van az erkölcstelen ámitás és képmutatás az iskolában és életben.

Hiszem, hogy a figyelmes olvasó nem fog ellen-mondást látni a közoktatási törvénynek főnebb em-lített óvatosságának helyeslése s az imént említett teljes vallásszabadság követelése közt.

A kormány, hisszük, hogy ó v a t o s s á g b ó l en-ged a merev felekezetiességnak s az avval szövetsé-ges reactionnak, de a törvény 57. §. tovább megy s egyenesen oltalma alá veszi azt midőn azt rendeli, hogy minden felekezet tartozik gondoskodni a confes-sionalis vallástanításról sat. azaz tartozik megosztani e „tanítás” veszélyeit a gyermekekkel. Mi csak az óvatos-ságot helyeseltük, de paedagogicai szempontból nem bír-juk helyeselni ezen módját az óvatosságnak. Lehet óvatosnak lenni, telj es vallá s s z a b a d s á g me-gadása mellett is. Mert ezen szabadság nem kötelez senkit, nem vesz el jogokat senkitől s úgy mint az

egész közoktatásügyi törvény, jobbára inkább csak permissiv mint rendelményes, úgy mint a községi iskolákat nem rendelte el, hanem csak megengedte; nem-e engedhette volna meg épen úgy a közös vallástanításon alapuló humanitási iskolákat: a nemzeti iskolákat. Ez engedmény sértett volna felekezetet? Nem elég óvatosság-e az, ha csak megadatik a szabadság és nem rendeltetik el?

A paedagogus oly törvényt kíván az 57. §. helyébe, mely levenné a gyermek vállaliról az idegen nyomasztó, külső, ámitó hitet, mely igaz erkölcsöt engedne csepegtetni a gyermeki szívbe, oly erkölcsöt, melyen felépülhet azon igaz vallásosság szentélye, melynek élő virága az élő hit

Úgy hisszük, hogy már most nemcsak megczáfoltuk a confessionalisták táborának azon vádját, hogy a községi iskola „vallástalan;” hanem vissza is adtuk e vádat a nélkül, hogy azt a községi iskolára is kiterjesztenők, mely mégis lépcsőt képez a humanitási iskola felé s melyet azért a paedagogus mindig elébe fog tenni az államveszélyes felekezeti iskolának.

XIII. A felekezeti iskolák államveszélyesek.

Concordia parvae res crescunt
Sallust. Jug. 10.

Az együtt élő emberek könnyen egyesülnek. Ezen igazságot nem lehet tagadni. Különítsük el egymástól az embereket – azonnal megvetettük alapját a kölcsönös bizalmatlanságnak és egyenetlenségnek.

Hazánk népei mily viszonyban állanak egymáshoz – tudjuk! A magyar a német, tót és szerb ellen, a tót és szerb a magyar ellen képez pártot political tekintetben; vallás dolgában a katolikus a protestánsal áll szemközt, a kálvinista a lutheránust nézi le s csak egyben egyeznek mindnyájan – a zsidók gyűlölésében.

Ami az ellentétet még jobban élesíti, azon körülmény, hogy kálvinista és magyar, lutheránus és tót azonos fogalmak nálunk.

Nem várhatjuk-e már most azon országgyűlés többségétől, melynek hazánk különvált népségeinek testvéries egyesítése kell hogy szívének feküdjék, hogy a népek gyermekeinek együttélését, növekedését is elősegítse? Elérhető-e tökéletesen ezen testvéries

egyesülés azon községi iskolák által, melyeknek növendékei csak úgy részesülnek felekezeti vallásoktatásban mint a felek, iskolák növendékei,

Czélt értünk-e oly községi iskolával, melyben mit a tanító épített, a katecheta ismét szétdúlhatja? Van-e jobb eszköz vegyes népséget egymás mellett békés megtérésre, testvéries egyetértésre nevelni, mint a gyermekeknek egyetértésre szoktatása s oly közös élet és tanítás által, melyben „a vallás” nevében nem szarhatja senki a visszavonás átkos magvait a romlatlan keblekbe?

A közös vallásoktatáson alapuló humanitási (nemzeti) iskola egyedüli és igaz iskolája a „türelmességnek” egyedüli ellenszere a hitfelekezetek czi-vódásainak, igaz eszköze az élő „unio”-nak, oszlopa a nemzeti és államegységnek oly államban, mely nemzetiségi és hitfelekezeti tekintetben is „Európa kicsiben.” De épen azért, mivel ezen észszerű ismeret után törekvő iskola lényegtelennek mondja azt, mit az „igazhitűek” fődolognak tartanak, épen azért úgy járt ezen a törv. javaslat által ajánlt, de a képviselőház által elvetett iskola, miként járt Socrates, Krisztus és Húsz: vallástalansággal vádoltatik az „igazhitű” papság s ennek szövetségesei által.

Csak azon hatalomnak, melyet az igazság magának már kivívott az idők folytán, köszönhetik az észszerű nevelés barátai, hogy már nem Ítéltetnek méregpohárra, keresztfára vagy máglyára.

De azért még ma is, úgy mint ez előtt 400 évvel, midőn Huszt máglyára kötötték, ép oly távol van gyakran az állam annak elismerésétől, hogy

midőn a confessionalistákat támogatja, az állam-
cél ellen szövetkezik s különösen ott, hol több
egyház és több nemzetiség áll egymással szemközt,
egyenesen széttépi azon köteléket, mely egyedül fűz-
heti együvé a közép futó szellemeket.

XIV. A mi felekezeti iskoláink életveszélyesek.

— Det vitam,
Animum aequum mi ipse parabo.
Horatius.

Nápolyhoz közel Puzzuoli mellett van az isme« rétes Grotta del cane – a kutyabarlang – melybe a ciceronék az utasok kedvéért kutyákat szoktak vezetni, hogy rajtuk megmutassák a szénsav hatását az állati életre. A kutyák alacsony állatok lévén, a földtől mintegy 2 lábnyi magasságban még sűrű szénsavba jutnak s rögtön elhullnak, mit az ember 5 lábnyi magasságáról bámulva, de ritkán okulva néz.

Macaulay, Essays című könyvének I. kötetében, a következő történetet beszéli el:

Calcuttában a William nevű vár parancsnoka egy Omychund nevű kalmárt ejte foglyul. – Ez esetet a bengáli nábob ürügyül használá föl az említett erőd megszállására és elfoglalására. A nábob a foglyul ejtett várórséget egy laktanyai helyiségbe zára. A tikkasztó bengáli éjszakán csak gyéren járhatott egy kis fris levegő a zárt helyiségbe. Sokan kétségbe estek, némelyek megőrültek. Reggeli 6 órakor kinyiták az örök az ajtót, 146 ember közül már csak 23 lélezett, de ez is már öntudat nélkül. A többi 123-at a szénsav ölte meg.

A szénsav rettentő hatásának egy más példája a következő:

Londonderry nevű gőzhajó 1848. dec. 2-án Liverpoolba hajózott 200 emberrel. – Útközben vihar támadván, a kapitány a kajutába rendelé az utasokat, lezáratván utánok ajtót, ablakot.

Az utasok tehát a kilehelt szénsavat voltak kénytelenek újra belehelni. Az itt fejlődött jelenetek borzasztók valamik. Örültség s halál mindenfelől.

Midőn végre egy utas az örültek erejével kifejíté az ajtót, 72 halottat s számos haldoklót talált a kapitány az utasok e rémtanyáján, kiknek szemén, száján, orrán, fülén vér patakzott ki.

De nem mindenkor ily felöltő a szénsav hatása. A legtöbb esetben lassú méreg gyanánt hat testünkben s számtalan betegségnek veti meg alapját: állandó vértolulásokot okoz a fej felé, a tüdővészre hajlandóságot fokozza, kifejti, sőt az egészségesben is előidézhetheti.

Piros-pozsgás vidor gyermeket küldünk az év elején az iskolába s halavány, köhögő, főfájásra panaszkodó gyermeket kap vissza néhány hó múlva a megszomorodott szüle; de azért csak igen ritka esetben jut eszébe, hogy tán azon levegő, melyet a gyermek az iskolában szív, oka a betegségnek; hogy tán egy kis friss levegő után epedez az ártatlannak egész szervezete.*)

Hogy is keresné a szüle a levegőben a betegség okát, midőn a fél világ azt bizonygatja neki váltig,

*) Dr. Pettenkofer: Ueber die Luft in den Schulen und die Ermittlung der Grenze zwischen guter und schlechter Zimmerluft.

hogy az iskolai levegőnek nagyon is egészségesnek kell lenni, mert hisz a tanítók többnyire nagy kort érnek el.

Bizony mértékletes tanítói élet mellett nem lehetetlen még a mérleghez is hozzá szokni s e mellett nincs kizárva azon gondolat, hogy az agg tanító még nagyobb kort ért volna el, ha tüdejét épen oly mértékletesen tractálta volna szénsavval, mint gyomrát táplálékkal.

A fegyházakban az első éves foglyok közül mindig háromszor annyi hal el mint a másod évesek közül, s kétszer annyi mint az 5-8-ad éves foglyok közül. Ez utóbbiak tehát némileg hozzá szoktak a mérges szénsavhoz.

Egy másik ismeretes statistical adat az, hogy a k ö z ö s e n elzártak közül 5½%; a külön czellákban egyenként elzártak közül csak 2.7 százalék hal el évenként. Ezek tények.

De ha mind ezen bebizonyult tények daczára is tagadnók azt, hogy a szénsav képes bizonyos betegségeket előidézni; annyi iránt mégis minden orvos tisztában van már: hogy e gáz a testet gyengíti, az élet-szerveket működésükben lehangolja, tehát az életerőt fogyasztja úgy, hogy ha valami más okból megbetegszünk akkor a szénsav hatása elleni küzdelemben kifáradt életerő gyakran már nem bírja ezen új tusát is kiállani.

A fris levegőben 10.000 rész csak 4 rész (v. 1000: 0.4) szénsavat tartalmaz; egy ember pedig egy órában 12 köbláb levegőt lehel ki, melyben majd egy fél köbláb (4%) szénsav van. Pettenkofer, mün-

cheni tanár – kinek ezen adatokat is köszönjük – megvizsgáld tanuló szobájának levegőjét, miután 4 óra hosszat tartózkodott volt benne s azt találá hogy 10 ezer itcze levegőben 5 és $\frac{2}{5}$ itcze szénsav volt s miután segédjét is beszólítá s ez is egy ideig vele együtt szívá szobájának levegőjét: az 5 és $\frac{2}{5}$ itcze szénsav 9 itczére szaporodott.

Liebig vegyész műtermében, mely 46 ezer köbláb levegőt tartalmaz, télen néha 300 ember is gyűl egybe tudományos felolvasásokra.

E felolvasások másfél óráig tartanak, fél hattól hétig.

Hétkor már tikkasztó, nyomasztó, alig szívható a levegő. Hat órakor 10 ezer rész levegőben majd 11 rész szénsav volt, fél hétkor 22 rész s hétkor már 32 rész.

Egy müncheni leányiskolában, mely 7 ezer és 226 köblábat tartalmaz 70 – kilencz és tíz éves tanítvány volt 2 óráig 15 foknyi meleg mellett. Ekkor belép Pettenkofer, megvizsgálja a levegőt s talál 10 ezer rész levegőben 72 rész szénsavat tehát 18-szor többet mint a szabad levegőn. Elképzeltük, minő levegő volt az, ha tudjuk, hogy már azon levegőt is rossz szagúnak s romlottnak érezzük, mely csak 20 rész szénsavat tartalmaz 10.000 rész levegőben.

Oertl azt mondja: Egy fegyencznek, ki külön czellába van zárva, 300 köb láb levegője van, míg a szegény iskolás gyermeknek alig jut 100 – s ez észlelés azon felkiáltásra fakasztja: „Az állat-kínzás ellen vannak egyleteink; ideje volna, hogy

már egyszer szegény iskolás gyermekeink testi jólétének megvédésére is alakulnának egyletek.*)

Egy jól szellőzött, nem sokak által lakott szobában 8 rész szénsavat találunk 10.000 rész levegőben; tanoncokkal megtelt iskoláinkban pedig legalább 95 rész szénsavat tehát 23-szor többet mint a szabad levegőn; és épen ott, hol a legkisebb betegítő tényező a gyenge fejlődő szervezetre a legkártékonyabb hatással lehet.

Nyolcz százalék szénsav legyen a levegőben, már akkor szédelgést, kábultságot okoz az embernek. (A pinyókét már 3% megöli). Ha a szédelő gyorsan meg is mentetik, mégis főfájás s g o n d o l k o z á s r a v a l ó t u n y a s á g marad soká könnyelműségének vagy tudatlanságának jutalma. Huzamosb ily szénsav szívásának butaság, és 20 százalék szénsavval vegyült levegő szívásának halál a következménye. (Pinczék, melyekben bor forr.)

Ha a friss levegőt zárt teremben egyszer leheljük át, akkor annak szénsav-tartalmát $\frac{4}{10000}$ részből 4 százalékra fokozzuk s ha ezen már egyszer átlehelt levegőt még egyszer kell használatba vennünk (mert éleny azért van még benne elég**), akkor annak szénsavtartalmát már körül-belül 8 százalékra fokozzuk, azaz azon mennyiségre, mely elég a betegségre.

*) Dr. Oertl: Untersuchungen über die Anhäufung der Kohlen-säure in der Luft bewohnter Eäume.

***) Kaempts Meteorologie I. p. 28 Humboldt, Bunseu, Gay-Lussac sat.

Ha egy gyermek egy órában 12 köb láb*) levegőt lehel ki (használ fel) akkor zárt iskolateremben 3 órai otttartózkodásra legalább is 36 köb láb levegőt kell számítanunk egy gyermekre s ekkor (számba nem véve a csekély természetes szellőztetést ajtón, ablakon, kályhán és falon át) csak egyszer fogja átlehelni a reá eső levegő-adagot.

Ami népoktatási törvényünk 27. §-a 12 négyszög lábnyi területet szab egy gyermeknek.

Egy teremre 60 gyermeket számít. Hatvan gyermeknek 3 órára 2160 köbláb levegőre van szükség.

Mintán e 60 gyermek 12 lábával számítva törvényesen 720 □ lábnyi területet nyer: a terem ha csak egy ölnyi magas is, már épen két annyi levegőt fog szolgáltatni a gyermekeknek, mint a menynyire szükségük van. Az e tekintetben a törvényes kellékekn ek megfelelő u j o n n a n é p í t e n d ő iskola-termek tehát egészségesek lesznek, tökéletesen megfognak felelni a közegészség természetes szabályainak.

De a régi épületekben, azaz a felekezeti iskolák termeiben mennyi levegő esik egy gyermekre?

Ismerünk sok népes felekezeti iskolát, melyekben középszámmal 5292 köblábnyi térfogat mellett 200 gyermek szorítottat reggeli 8-tól déli 11 óráig s tovább is. Ily iskolák növendékeire tehát 36 helyett

*)	Életkor	leheletek száma 1 percz alatt
új szülött	44 középzs.
5 éves	29
15-20	„	20
25 - 30	„	19
20 - 50	„	18

Ueber die Entwicklung des Menschen und seiner Fähigkeiten von Ricke.

csak 26.45 köbláb levegő esik, azaz $\frac{1}{4}$ részszel kevesebb kelletténél, vagy más szóval: újra szívja a már felhasznált levegőnek egy negyedét.*) Miután a levegő egyszeri átlehelése 4% szénsavat ad; az ily iskolában okvetlenül 5% szénsavtartalom lesz, ami ismét untig elég arra, hogy a gyermek egészsége aláásattassék a nélkül hogy a szüle a baj okát fellelje.

De minek e sok szó s minek illetni a felekezeti iskolákat azon váddal, hogy életveszélyesek, hisz ezekre is kiterjed a törvény.

De engedelmet kérek, nem úgy van. A törvény 27. §. csak az u j o n n an építendő iskoláépületekben biztosít a gyermekeknek elegendő levegőt, a régi már fenálló (felekezeti) iskolákra nem vonatkozik a 27. §., hanem két más §. Ezek közül a 28-ik §-ról nem szólunk, mert ennek vége belátásra bízza azt, mit eleje rendelt. De a 34-dik §. azt mondja: „Egy tanító 80 növendéknél többet rendszeren nem taníthat.” Tehát 5000 és néhány köblábnyi tartalmú iskolában már nem lesz ezentúl 200 gyermek? Ó igen! Hisz ezen felekezeti iskolákban nem szabatik meg a tanítványoknak száma a térfogatra, hanem csak a tanítóra nézve. E szerint amely iskolában eddig kevés volt a térfogat s ezzel a levegő is, abban azontúl is úgy lesz: a hitfelekezetek nem fogják a tanítványok felét vagy 2 ötödét onnan kirendelni s nekik új termet építeni, hanem ellenkezőleg még egy-két emberrel többet t. i.

*) Nevezhetnék számos oly felek, iskolát is, melyben egy gyermekre csak 9 köbláb levegő jut.

segédtanítókat középük rendelni, úgy hogy egy tan-
erőre ne jusson több 80 tanítványnál s a törvénynek
elégítessék.

Aziránt pedig, hogy a felekezeti iskoláknak leg-
alább 90%-a nem bír elég nagy térfogattal, hogy
legalább 90 százaléka valószagos szabadalma-
zott szénsav gyár, aziránt nem szükséges egyes
adatokkal szolgálnom; méregesse bárki a legköze-
lebbi felekezeti iskolát és meg fog győződni a mon-
dottak igazságáról. Szepes megyében egy tanítóra
közép számmal 92 tanuló s egy tanulóra 15 köbláb
levegő esik három órára. Kézzel fogható hogy a törvény
intentiója e 34. §-ban nem lehetett egyéb: mint meg-
akadályoztatni azt, hogy a felekezetek több terhet
rakjanak egy tanító vállaira mint amennyit az ok-
tatási ügy kockáztatása nélkül rakni lehet. Egyebet
nem akart. De e mellett nem állapodhatunk meg
a gyermekek egészségének kockáztatása nélkül. Mit
követeljen tehát a törvény? Új épületek emeltetését
s több önálló tanító alkalmaztatását? Csak is ezt!
De ezt a hitfelekezetek erszénye nem birná meg!
Akkor alkalmaztassék egyszerűen a törv. 15 §-a.

Mert ha nem akarnánk építtetni, akkor csak a
szint oly drága*) mesterséges szellőztetés elrendelése
által segíthetnénk még a bajon. S hogy ez különben
mily haladás lenne, arra még egy statistical adattal
szolgálók.

A dublini szülházban négy év lefolyása alatt
hétézer hatszáz ötvennyolcz új szülött gyermek kö-
zül kétezer kilencszáz negyvennégy gyermek halt

*) Hubertféle ventiláció mint a müncheni kórházban sat.

El, tehát minden 3-dik lett a halál áldozatává, mikor még csak az ablakok, ajtókra és kályhákra*) volt bízva a szellőztetés. Ekkor mesterséges szellőztetéshez fogtak s erre szinte 4 év lefolyása alatt a halálesetek száma kétezer kilencszáz negyvennégyről rögtön alászállott kétszáz hetvenkilencre. Előbb tehát minden harmadik, most csak minden 29-dik gyermek halt el.

Ezért mondtuk, hogy a mi felekezeti iskoláink életveszélyesek s hiszszük, hogy azon szüle, ki e cikk czímiratának olvasásánál mosolygott, hajlandóbb lesz most a könyezésre mint a mosolygásra.

*) Ueber den Unterschied zwischen Luftheizung und Ofenheizung in ihrer Einwirkung auf die Zusammensetzung der luftbeheizten Räume von Dr. M. Pettenkofer (Dinglers Polyt. Journal 1851.)

XV. Legfőbb tantárgy-e a vallás az elemi iskolában |

I was well, would be better
took physic and died.

Egy sírkőirat.

Ha belépünk egy felekezeti iskolába, 100 eset közül 90 esetben egy aránylag szűk tért tömve fogunk találni gyermekekkel, úgy hogy több közülök néha még ülésre sem talál helyet. A gyermek súbáját fejére húzva ott ül 8-11-ig s 2-5-ig s várja a vallásbölcseleti előadás áldásait, mialatt kölblábszámra készíti a szénsavat, hihetőleg, hogy mégis egészen tétlenül ne üljön. A vallás pedig itt nemcsak fő-, hanem igen sok esetben egyedüli „tantárgy.” Először bibliai történet, azután káté, azután énekes könyv, azután erkölcsös mondatok, azután bibliai versek s ha faluhelyen elvétve a számtan sat. is előfordul, vagy a papíron épen minden törvényes tantárgyat találnánk is; a gyakorlatban mégis a vallásbölcseletet fogjuk találni első helyen, mert a tanító jól tudja, hogy a nagyontisztelendő decánus urak a vizsga alkalmával nem sokat törődnek szám és természettani kérdésekkel, hanem a vallásra szánják a vizsga legnagyobb idejét.

Mi azt állítjuk, hogy azon iskolai nevelés, mely valláserkölcsös gondolkozási mód s érzületfejlesztést vesz célba s e célzt tetteleg eléri, mindenesetre

fontosabb az elemi iskola minden egyéb teendőinél; de másrészt azt is állítjuk, hogy azon vallásoktatás, mely a kitűzött célt soha el nem érheti, előbb az utolsó mint első helyre teendő, vagy jobban mondva, paedagogicai s political szempontból nem is tűrhető.

Eltételezve a tanító jellemétől és alanyi érületétől, mely igen különféle lehet, tárgyilagos tekintetben fődolog a vallástanítás módja s e tekintetben hisszük, ki sem fogja állítani, hogy a vallástanítás magában (bár minő legyen is az) első helyre volna állítandó.

E tanításnak minősége, tartalma és módjától függ az eredmény. De az – a tartalom és alak – oly silány lehet, hogy azt magasztalni lehetetlen a nevelészet alapelvek arczulütése nélkül. Sőt nem tagadható, mikép fájdalom sok esetben a vallástanítás oly silány sőt szomorító eredményű, hogy minden emberbarát elébe fogja tenni a semmitanítást, mely utóbbi legalább positiv roszt irányra nem vezet.

Az elemi iskolák tantárgyai sorában e szerint első helyet nem érdemel oly vallástanítás

mely egyenetlenségre, czívódásra, türelmetlenségre, kölcsönös gyűlöletre és fanatismusra vezet;

mely a felebarátot lenézni, megvetni tanítja azért, mert másként vélekedik vallásdolgában mint mi s mely ezért őt megfosztani igyekszik polgári és emberi jogaitól;

mely a felvilágosodást és általános humanitást semmibe se veszi, sőt attól irtózik s ellene sikra száll;

mely oly tantételeket tartalmaz, melyek sem

fel nem foghatók, sem nemes érzületet nem költ-
hetnek;

mely olyanokat tanít, mik a gyakorlati életben
(családban, közvél. előtt) már nem emelkedhetnek ér-
vényre, mert a haladó művelődés fokán alóliak:

mely a jónak és igaznak akarását s a rosznak
kerülését az önzésre alapítja: ígérve a jónak ju-
talmat (mennyszágot) s a rosznak büntetést (pok-
lot), mely tehát nem is hat erkölcsösen;

mely erő, erély, férfias bátorság helyett szolgál-
ságot s képmutatást szül;

mely bölcsészeti v i t a k é r d é s e k e t, szőrszál-
hasogatásokat s agyémeket proclamai vallásnak;

mely a hitfelekezeti vallástanokat állítja elő-
térbe s élő nedv helyett törkölyvel táplálja a szellemet;

mely a tudomány által minden kétség fölé emelt
igazságot lenézi, elítéli s ezek helyébe elavult tanok-
kal tömi tele az ifjúság fejét;

mely az emberi észet s vizsgálódó gondolkozást
lenyűgözni, megbénítani törekszik;

mely emberhez nem méltó vak engedelmet kö-
vetel, ezt jutalomra méltónak itéli s mely a kisko-
rút ezernyi balhiedelmek tengerébe sülyeszti;

mely a szabad fejlődést gátolja s az egyéni ké-
pességeket elnyomja;

mely a gyermekeket azon hitben neveli, hogy a
reájuk erőszakolt hitforma az egyedül idvezítő s
mely őket ezáltal önhittekké, elbizakodottakká teszi:

mely az emlékező tehetséget oly megnemértett
dolgokkal terheli, melyekben a vallás lényegét keresi,
de tetteleg nem találja;

mely az embert nem tekinti czélnak, hanem eszköznek, mely az embert nem önmagának, hanem az egyháznak neveli.

Ki merné állítani, hogy ilyen vallásoktatás első helyet érdemel a művelődési eszközök közt? Nem-e jobb a semmi a minusnál?

Az emberbarát, az okos nevelész nem azután log^o tehát törekedni, hogy a gyermek mindenesetre s általában csak vallástanításban részesüljön bár minő legyen is az, hogy az vallásos anyaggal tele tömessenék, hanem azután, hogy e tanítás tartalmi s alakai tekintetben helyes legyen.

A tartalom például nem felelne meg, ha az évszázadok folyamában előre haladott közműveltségi állapottal ellentétben áll; az alak nem felelne meg, ha a szinte előre haladott oktatás és módszertan követelményeihez nem simul. Az oly vallásos nevelés csak névbitorlás, mely csak egy pillanatra is elfelejti, hogy csak a szeretet és humanitás a megismert valláserkölcsei törvény teljesítése.

Farizeus: Mester! melyik a nagy parancsolat a törvényben?

Jézus: Szeressed a te uradat istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy (fő-) parancsolat. A második pedig hasonlatos éhez: Szeressed felebarátodat mint te magadat.

E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták írások. Máté XXII. 36-40.

XVII. A gyermekek vallásos és erkölcsös természete. A gyermekkor vallása.

Gemüth und Fantasie sind die ur-
spanglichen Organe der Keligion.
Frauenstädt.

Szeretjük a gyermeket. Még ha csint követ is el, szeretjük, s rosszul esik elnyomnunk a szeretet nyilvánulását. A gyermek vidor mosolygó arca varázserővel vonzza magához a komoly férfiút s felvidítja ragyogó kedvének sugaraival az élet aggályai közt elkomorodott embert. Es miért szeretjük a gyermeket?

A gyermek élete a közvetlen nézi et, a szabadröptű képzelet élete. Érzékei s z o m j ú h o z z á k az új benyomásokat s gazdag aratást találnak a természet kincsei közt.

A gyermek még egy a természettel, magához hasonlóan tekinti az állatot, barátul fogadja a kutyát s játszó társul egy darabka fával is megelégszik. A gyermek még csak a külső tárgyakat ismeri s nem pillant önmagába; nem ismeri az erkölcsi félelmet s nincs még rosz lelkiismerete.

„Legyetek olyanokká mint a gyermekek,” – azt

mondja Krisztus, de nem azt hogy: „tegyétek a gyermeket olyanná mint magatok vagytok.

A gyermekek a k ü l v i l á g megismerésének öregbedésében találja szerencséjét s boldog ha aljban valamit teremthet. Ha fácskákkal tornyot engedünk neki építeni, tehát képzelőtehetségének s munkakedvének oly tért nyitunk, melyben testileg s szellemileg gyarapodhatik – sokkal boldogabbá tettük, mintha a katecheta kezeire bízunk boldogságát – tudvágyának s munkakedvének kielégítését. A gyermek boldogságában, belső békéjében saját boldogságunk jelképét látjuk s ezért szeretjük a gyermeket.

A paedagogus kíméli a gyermek boldogságát s nem zavarja meg ártatlan örömeit s nem űzi ki az éden kertjéből, melyben a gyermek Istennek s Istenben él.

A gyermek vallásos és erkölcsös önmagától s a mely gyermek nem az, az nem önmagától, hanem mások által lett azzá a mi.

A míg meg nem szününk a keresztség alkalmával a gyermekből ex officio kiűzni az ördögöt, addig nem lesz szükségtelen a gyermek vallásos és erkölcsös természete mellett bizonyítékokat is felhozni.

Mily jótékony hatást gyakorol a gyermek szülőire!

„Mint az ártatlanság angyala lép a gyermek atya és anya közé, visszaintve őket kezecskéivel s szeretet- és életteljes szemeivel elvesztett paradicsomi állapotukba.” (Arndt.) A szülő a gyermek társaságában ártatlanabbá, természetesebbé, jobbá lesz. A gyermek visszavezeti a szülőt az életbe, melytől elzárkózni vágnék s felmelegíti rokonszenvét az emberi nem-

hez, mely jótéteményeivel s előnyeivel egykor keblébe fogadandja gyermekét. Nemcsak a szülő neveli gyermekét, hanem a gyermek is szülőjét minek jótékony hatása már magában is elég bizonyosság a gyermek természetének erkölcsössége mellett.

A felekezeti iskolákban vallást akarván tanítani, oly sokat beszélnek a gyermeknek Isten és ember iránti szeretetről s megfélekednek azon szeretet gyakorlásáról, mely a gyermeki szívben már magától él és uralkodik.

Bár a gyermek oly gazdag szeretetben, hogy a ferde nevelés okozta keserőségek sem képesek azt végkép kiirtani; még sem szabad felednünk, hogy e szeretet oly zsenge növény, melyet, ha nem is irthatunk ki, de elsatnyítanunk igen könnyű. Ami a napvilág és harmat a virágnak, az a szelíd szó és nyájas tekintet a gyermeki szívnek. Nem kell ekkor mondanunk: Szeresd az embereket: hisz egyebet sem tud a gyermek mint szeretni! Nyújts neki szeretet tárgyait s akkor gyarapodni, virulni fog szeretete szó nélkül is.

Légy mindenek előtt magad olyan, hogy téged is szerethessen, hogy képmását lássa benned azon emberiségnek, melynek őt nevelni óhajtod.

Csak akkor van értelme szavaidnak is, ha ezeknek reális háttérük van, ha megfelel nekik a tett. Ha tudjuk, mily szeretettel ragaszkodnak a gyermekek ápolóikhoz, mily gyengédek a házba járó koldus irányában is, mily szeretettel bánnak még a házi állatokkal is, melyeket magukhoz hasonlóknak tekintenek; akkor nem kell tartanunk attól, hogy a

szeretet ki fogna halni valaha. Ne prédikáljuk tehát a gyermeknek a szeretetet, hanem bővítsük az élő szeretet érzelmét s fokozzuk azt lelkesedéssé tetteink, életünk által. A evangyeliomok is nem sokat beszélnek arról, mit mondott Krisztus a szeretetről, hanem igenis arról: miként gyakorolta ő azt.

A gyermek lelkesedésének formái bármily különbözők, sőt felötlők legyenek is, mégis erkölcsi habár öntudatlan eszméből származnak.

Örömmel szemléli a fin az ókor bajnokainak magragadó alakjait s még a merész rablók tette-reje, bátorsága, kitartása is képes rokonszenvét felkölteni sőt lelkesíteni.

A haza védelme, merész utazási kalandok, új felfedezések, nagyszerű művek – mind megragadják a gyermek lelkét. De mily sajnálatra méltó azon gyermek, kinek ilyenmő tárgyak soha sem nyújtanak, melyeken lelkesedése felfolyhatna mint folyondár a szomszéd rácsozatra, melyeken keble felhevülhetne, látköre tágulhatna, akarata erősbülhetne!

Egy Pierre Laramée, ki gazdag tudományát a tantermek ajtajainál leste el s estve egy felszított parázs gyenge fényénél írta le a nappal hallottakat; egy Linné, ki ifjúkora sanyarúságainak daczára mint czipészinas felhasználva vasárnapi szabad idejét, világhírű nevet vív ki magának; egy Cortona, ki – míg a konyha maradékain élösködik, szénnel rajzolgatva a falon küzdi fel magát a festészek első sorába s számtalan hasonló példa világos bizonyítéka annak, hogy a mily gazdag a gyermek szeretetben, oly gazdag az erőben és kitartásban.

De a gyermeknek a természet iránti szeretete is hangosan bizonyít szellemének erkölcsös iránya mellett.

Csak a természetesen észszerűen nevelt vagy félre nem vezetett gyermeket értjük.

Nem azt, melyet a dajka a menydörgéstől rettegni, a sötétben félni, az erdőben remegni tanított meséi által.

A gyermek kedves vendégül fogadja a gólyát, örül a tavasz hirdetőjének – az első fecskének s feszült figyelemmel hallgatja a kakuk egyhangú szavát nem babonából, de azért, mert érzi azon kapcsot, mely őt a természethez fűzi, mert sejti az állati és emberi élet közti rokonságot.

De a gyermeknek a természet iránti gyengéd szeretetét nem buzdítással, intéssel lehet ápolni, hanem csak a természet életének saját szemlélésével.

Azon fiú kit intünk, hogy ne szedje ki a madárfiakat a fészkekből, tán fogja szavunkat fogadni, tán nem is; de ha megmutatom a gyermeknek, mily fáradsággal s ügyességgel építik az öregek fészkeiket, mily hűségesek a költésben, mily bátrak a kicsinyek védelmében, mily kitartók azok ápolásában s hogy keseregnek azoknak elvesztésén: lehetetlen, hogy a gyermek ne csak ne bántsa a fészket, hanem egyenesen pártfogása s védelme alá ne vegye azt.

Azonban a természetnek mesterként érzélgős költészeti szemlélésétől ne várjuk azon hatást, melyet annak természetes nézlelése szül. Híjában magyarázom az anyának, ki gyermekének halála felett kesé-

reg: mikép az anyag soha el nem pusztul, örökké való, hogy az végetlen változásokban új meg új alakot ölt – ezzel nem törlöm le könyeit. Hisz nem a szétporlodozó anyagot szerette az anya gyermekében; hanem annak sugárzó arczát, ragyagó szemeit, mosolygó ajkait, csengő hangját, élő mozgását, gondolatait, érzelmeit. Az ily természetszemlélés nem ver gyökeret a szívben. De ha Hebel „Hafermusz”-száiban fázni látja a gyermek a kis zabszemet a rideg téli földben, ha látja, mint dugja ki fejcskáját a csira kíváncsian a földből, mint búvik ki bátrabban a szabadba, midőn édes anyja a nap, elővéve kötőszereit, feljő a láthatáron s meleg mosollyal fogadja édes gyermekét; akkor tapasztalhatjuk, hogy van költészet, mely a gyermeket megragadja, lelkesíti s van olyan, mely annak természet iránti szeretetét tévútra vezeti sőt elsatnyítja (lásd 16. lap 3. pont). Nem akarom a vallástani órákat terményrajztani órákká változtatni, hanem csak azt mondani: hogy észszerűbben cselekednénk, ha a természetnek világos és meleg szemlélése által igyekeznénk éleszteni, fejleszteni, fokozni a gyermekben élő vallásos érzelmet s azon erőteljes csiráit a vallásosságnak, melyeket tagadhatlanul fellelhetni minden gyermeki szívben. Csodálatos! Miként várhatnak csak az emberek erkölcsös hatást oly tanítástól, melyben szikrája sincs az igaz ájtatosságnak és kenetnek? Nem értjük azon ájtatosságot, mely komoly ünnepélyes fellépésből, kenetteljes szavakból, vagy épen jámbor szemforgatásból áll, hanem azt, mely mellett tanító és tanítvány emelkedett hangulatban minden

lelki erejét komolyan s mégis élénken oly tárgyra irányozza, mely nemcsak az érzéki kíváncsiságot foglalkoztatja, hanem az érzelemnek is nyújt táplálékot. Ily ájtatosság kívántatik a „vallástanítás” óráiban! Van-e csak egyetlen egy tanító is széles e hazában, ki ne tapasztalta volna azt, hogy a mi vallástani óráink épen ellenkezőleg az unatkozás órái? Nem érzik-e naponként a tanítók keserű szívvel azon bűnt, melyet a gyermeki szív ellen kell elkövetniük, midőn kénytelenek azokban a magasabb érzelmeket rendszeresen eltompítani.

Láttak-e a confessionalisták már oly iskolákat, melyekben a gyermekek lelki ereiknek minden megfeszítésével hallgatják a tanító beszédeit; melyekben villámcsapásként egy pillanatban vehetni észre valamennyi gyermek arczán a szánakozás vonásait vagy az öröm ragyogó sugarát; melyekben minden szív egy közös felkiáltásban keres könnyebbülést s minden gyermek egyiránt óvja a legmélyebb csendet s nemes haraggal fogadja a háborgatót; melyekben a tanító érzi, hogy ezek az Ő gyermekei s a gyermekek, hogy ez az ő atyjok? melyekben egynehány percznek vetése mély gyökeret ver az egész életre?

Csak tanítsátok a gyermeket e parancsolatra: „Ne paráználkodjál”; intsétek, hogy ne lopjon, óvjátok az öléstől, de ne v á r j á t o k f i g y e l m e t é s á j t a t o s s á g o t s még kevésbé erkölcsös hatást az életre. Már félszázaddal ezelőtt azt mondja valaki*): „Nem vagyunk oly örültek, mint a mi atyáink, kik a legmagasztosabbat és legszentebbet s z a v a k b a n h u r-

*) Schleiennacher: Gedanken über die Religion.

colják azok előtt, kiket legkevésbé leket szavakkal tanítani; nem vagyunk oly ostobák, hogy bizonyos gyanánt nyújtsuk azt nekik, a mit fel sem foghatnak, nem vagyunk oly szemtelenek, hogy biztos tudásnak állítsuk azt, amit csak néma áhítattal sejthetünk. De, ó szép, elő világ! Ó magasztos élő szellem, mely benne s belőle mindeneket teremt! Téged fogunk tanítani, nem szavakkal s külsőségekkel, hanem életben, lélemben és valóságban. így fogunk vallásosan vallást tanítani.”

„Nincs gonoszabb s esztelenebb vád,” – azt mondja Reimann – „mint ha az észszerű paedagogicát vallástalansággal vádolják. A k i s d e d n e k istene az anyaszeretet s más istenre neki mint kisednek egyelőre nincs szüksége. A gyermeket a természet tanítja, melynek nagy könyvét naponként nyitva látja maga előtt.”

Csak olvasni tanítsuk ebben. Ennek tanai s utasításai a legmagasztosabb érzést költik fel benne, mely ha nem is nyilvánul szavakban, mégis él, mert az ő istene és élete egy. S ha az ifjú tisztább élvezetekre, magasabb érzelmekre, magasztosabb csodákra érik; akkor istenét – az életnek életét, a világok szellemét felleli mindenütt önmagától s nőttön nő benne szent félelme azon legnagyobb hatalom iránt, melyet imádni igen, de szavakkal magyarázni nem lehet soha.

Ha a vallást mint a tudás tárgyát, mint tárgyat lehetne tanítani, higyjék el, mi is úgy tanítanók azt: de a vallás, e legmélyebb alapja minden érzésnek, csak az egész kedély művelődésével fej-

lesztethetik egyidejűleg. A tanítás csak öszpontosíthatja, vezérelheti biztos utakon a meglevő valóságos érzületet, de azt teremteni nem bírja.

Schmidt*) azt mondja: Ha a gyermek érzelmeit ápoljuk, szeretetét erősítjük, reményét élesztjük, akkor mindent megtettünk, mit szóval lehet tenni erkölcsös jellem fejlesztésére. De a szó a legsilányabb legerőtlenebb eszköz e célra.

Nem az olvasó sűrű használata, nem pusztán intés erkölcsös életre, szóval, nem az elmélet képes élő lelkiismeretet s tevékeny szeretetet ébreszteni, vagy azt, ha meg van, éleszteni.

* Karl Schmidt; Anthropoloyisdie Briefe.

XVII. Melyik a legáltalánosabb vallástanítás.

Sich von einem angeerbten Wahn
befreien ist wichtiger, als eine neue
Wahrheit finden. Diese stellt sieh dann
von selbst ein.

Lessing.

Mindig közelebb jutunk feladatunk megoldásához.

Eddig főleg csak arról szólottunk, miként ne tanítsák a vallás s már most ideje is, hogy arról is szóljunk: miként tanítsák a vallás s minő vallás tanítsák?

Tanítsunk-e kátét?

A paedagogica azt mondja „ne!”

Megmutattuk, hogy a káté rideg vázlat, holt betű, kövület, hogy a kátében nincs élet, hogy nem is adhat életet, a káté theologiai rendszer s ez a gyermekek vallástanításában nincs helyén; hogy a káté feláldozza az emberi észet annak, mit az egyház egységének neveznek, hogy a káté a legabstractabb könyv, mely csak képzelhető sat. sat.

Tehát mivel és miként tanítsák a vallás?

A feleletet a következő elvben találjuk:

„A vallásos nevelés mívelje az egész embert.”

A vallásos nevelés tartsa szem előtt azt, ami örökké való, ami maradandó; kerülje azt, ami csak mától holnapig tart. A vallástanítás foglalkozzék az igaz vallásoknak magvával s vesse el azok héját.

Az elemi iskola vallástanítása legyen olyan, hogy azon részt vehessen a zsidó, a lutheránus, a katolicus, a calvinista; hogy azon részt vehessen minden ember, hogy embe rré neveltessék.

Igenis, az észszerű paedagogica oly vallástaniást kíván, mely az egész föld kerektségén minden embernek szólhat, mely a gyermek természetéhez simul, mely az egyéni fejlődés különféleségeit nem ki- hanem bezárja, azaz respectálja, mely ép oly kevéssé foglalkozik confessióval mint professióval.

Az ember magasabb erői: az ész, az érzés, az akarat.

A vallás ezen erők ébresztésével foglalkozik, melyeknek egysége a kedély. A vallásos nevelés főleg kedély-mívelés.

Az ember vallásos mivelődésében a következőket kell megkülönböztetnünk. *)

1. A vallásos képzetek és fogalmakat, a vallásos érzéseket és vallásos cselekményeket.

2. Az erkölcsöt, vagy az embernek helyes viszonyát az emberhez.

3. A szépészeti momentumot, a szépet, a szépnek szeretetét.

Az általános „vallástanítás” tehát azzal foglal-

*) Diesterweg: Mein Religionsunterricht.

kozik ami igaz, jó és szép. Első sorban áll az ami igaz. Azért az igazság szeretete az első ami a vallásossá nevelendő ifjúságban megerősítendő. A mi igaz, az jó is: mi sem jó ami nem igaz. Ami igaz az szép is; mi sem szép ami nem igaz.

Az emberi természet törvényeit követő általános vallásos nevelés alakjára nézve a paedagogica a következő elveket szabja elénk:

A vallástanítás l e g y e n: 1. v i d á m (n e m víg!); 2. nézleti; 3. fejlesztő; 4. nem rendszeres; 5. a haladás elvével egyező.

Tehát félre mindennel, ami komor – a gyermek szereti azt ami ébresztő, kedélyes. Félre az emlékezetet terhelő lommal, melyet iskolazsarnokok hagytak reánk örökségül. Félre a betölcsérezéssel, elébe mondással – a szellemi octroi-val. Félre a tlieológiai rendszerrel. Félre az emberi mivelődés körülárkolásával, kiszabásával.

A vallás ne nyomja ne nyűgözze, hanem szabaddítsa, emelje, szerencséttesse a gyermeket.

Ami nem nézleti, az nem gyermeknek való (még másnak sem.)

A vallástanítás fejlessze az ember minden erőit, öntsön mély kedélyéletet, élő képzetek és érzelmek áramát minden ereibe.

Minden ember élje át az emberiség fejlődési menetét s azért fejlesszük vallásunk történelmével vallásos öntudatát.

A vallásos nevelés tehát nem lehet más mint történelmi.

Tehát történelem és semmi egyéb mint történelem.

Vallás és nem – theologia; erkölcsös elvek és nem dogmaticus tantételek s ez erkölcsös elvek közül is főleg azokat, melyek a gyermeki életből merítvék; a mit ezek nem nyújtanak, azt nyújtja a történelem.

A történelmi vallástanítás megfelel a föntebb felállított általános vallástanítási elveknek; mert a történelmet lehet 1., vidáman kezelni; a történelem tényei, adatai, eseményei, 2. néz le lehetők; a vallásos történelemben ben van, 3. a vallásos tartalom concret alakban, melyet a gyermek maga von le magának; e történelmek 4. nem rendszeresek, nem is tűrnek rendszert de életet adnak, gondolkozásra ösztönöznek s tette buzdítanak: a történet végre végetlen fejlődés ösvényére vezet.

Szóval: A népiskola va ll á s t a n í t á s a csak történelmi lehet, sem több, sem kevesebb.

Hogy minő történetek legyenek ezek, honnan vétessenek, miként kezeltessenek? ezek oly részletes nevelészetű kérdések, melyekre e füzetkében már nem felelhetünk, de a melyekre a feleletet megtalálja a tanító az itt alant*) megnevezett művekben.

A merev confessionalisták irtózva fogják újra kérdezni – hát lehetséges vallás, confessio nélkül? lehetséges vallástanítás, confessionalis színezet nélkül?

*) I. Rheinische Blätter, Jahrgang 1849, Nr. 2; II. Paedagogisches Jahrbuch 1855; III. Rheinische Blätter 1855. 291 lap.

Die Geschichte der Volksschule und des Lehrerseminars im Herzogthum Gotha függetlenül: Entwurf zu einem Religionsunterrichte für die Volksschulen des Herzogthums Gotha von Schulrath Dr. Karl Schmidt.

E kérdésre szóval már feleltünk, most csak ténylekkel felelünk még egyszer röviden.

A zsidók soha sem adnak gyermekeik kezébe kátét, soha sem erőszakolnak rájuk formulázott felekezeti vallástélt, hanem megelégsznek azzal, hogy az ó testamentom történeteivel, különösen a pentateuchi által igyekeznek az ifjúságra vallás-erkölcsösen hatni. Az így nevelt családja keblében felnőtt gyermek minden további vallástételkényszer vagy esketés nélkül felvétetik az egyház kebelébe. Ha akarnánk tanulni, megtanulhatnók a zsidóktól a gyermeket megérteni s bízni az életben, mely sokkal fontosabb mint minden tantétel; bízni abban, hogy amint a mózesvallású emberek közt felnőtt gyermek azok hitébe beleéli magát, velük összeforr s élő tagjává lesz egyházuknak; úgy a keresztyén s minden más gyermek is lehet igazán vallásossá, dogmaticus kínpadra-vonatas nélkül.

E mély igazságot szem elől tévesztik a keresztyének. A családban és iskolában uralkodó élet a mester – nem a tan, a dogma, a vallástétel. Az életet szabályozó legmélyebb vallásos érzület feltalálható minden hitfelekezethél; minden hitfelekezet hívei közt voltak s vannak igazán vallásos emberek. Sőt többet mondunk, minél kevésbé szorul az ember vallásos érzületének ébresztése végett a dogmákra; annál magasabban áll. Akinek, hogy vallásosán érezhessen és cselekedhessek, előbb a szent háromságot, Krisztus csodáit, halálát és feltámadását, Isten anyját, szenteket, vértanúkat, ördögöt és poklot kell képzelnie, sokkal távolabb

áll az igaz vallásosságtól, mint egy Vanini, kit egy szalmaszál is képes vallásos hangulatba hozni.

Ezért nem tulajdoníthat a paedagogica a gyermektanításnál semmi becsét a formulázott vallástételeknek s törekszik azon vallásos érzület után, mely nem függ bizonyos dogmáktól.

A paedagogus vallásosságból ellenzi a dogmatus vallástanítást. Minden, változatlanul nyilatkoztatott, dogma halálos sebet ejt az igaz élő vallásosságon; minden uralkodás hit dolgában eltemeti azt; minden korai, idéltlen tanítás és kényszer megcsönkítja, megbénítja az ifjú szellemet.

Az északamerikaiak általános vallástanításban részesítik különféle hitfelekezetű gyermekeiket közösen az iskolában. Ezen világtapasztalt, az embert az életnek nevelő népek a hitfelekezetekre bízzák – nem a vallásos nevelést, hanem a hitfelekezeti tanítást, ezt is nem az iskolában, hanem az iskolán kívül. Aki ily általános vallásos nevelés által veszélyeztetve hiszi a vallásosságot, az tanuljon a zsidóktól és északamerikaiaktól, tanuljon az élettől.

Hol van buzgóbb egyházas élet és áldozatkész-ség, mint a zsidók és északamerikaiak közt? Ilyen gyümölcsöt terem az egyházi szabadság és még ha polgári s társadalmival párosul? Ez gyakorlati, ez paedagogicus bölcsesség.

Az ausztraliai (1852. május 1-jén életbe lépett) népoktatási törvény azt határozza:

1. §. Bármely e törvény alatt álló iskolában ne tétessék még csak abbeli kísérlet sem, valamely hitfelekezet hitnézeteire hatni vagy azokat megzavarni,

2. §. Minden e törvény alatt álló iskolának céljául tüzetik, jó világi (secular) a keresztyén vallás alapjára fektetett oktatás, eltekintve minden egyházi fegyelemre és tanra (discipline and doctrine) vonatkozó theologiai és vitakérdésektől; kátét nem szabad használni.

4. §. A kormányzó egy központi nevelésügyi tanácsot nevez ki, de úgy, hogy annak tagjai közé papokat nem vehet fel.

32. §. Az ó szövetségnek és éjien úgy az új szövetségnek bizonyos szakasza minden nap olvassandó a nyilvános iskolai órák alatt s a tanítónak kötelessége arra fordítani gondját, hogy a szent írás illő tiszteltben tartassék.

Ezen naponkénti bibliaolvasáson kívül csak egy hetenkénti óra van az újvilág iskoláiban, mely óra a biblia ismertetésének van szánva: Külön „vallás-tanítás” nem létezik*). Nálunk elvben évszázadok óta áll fen a vallásszabadság; de náluk tény. S e tény nem csak hogy nem gyengítette, de erősítette a vallásos érzületet, a mit természetesnek fog találni az, ki tudja, hogy a kényszer visszariaszt s csak a szabadság vonz.

Hollandiába« valamennyi iskola világi, az egyháztól független, közös vallásitanításon alapuló felekezetiesség nélküli, tehát humanitási, vagy ha úgy tetszik, nemzeti. A clerus ugyan folyton küzd ellenük; de a kormány erélylyel utasítja vissza a confessionalisták reactionarius kísérleteit.

*) Dr. Wimmer; Schule und Kirche in Nord-Amerika. Lipse 1853. 197 lap.

Hogy az ily iskola sem a vallásosságnak, sem az egyházas érületnek nincs kárára, azt itt is maga az ország bizonyítja. A tények szólanak ezen iskolák mellett. Egész földrészünkön sehol sem ragaszkodnak hívebben az egyházi intézményekhez – mint épen Hollandiában. Az iskola emancipatiójának veszélyes következményeitől való félelem tehát tetteleg alaptalan, vagy legfőlebb merő képzelődésen alapul.

XVIII. A községi iskolák hátrányai és előnyei.

Erst dauert es Jahrhunderte bis sie fortschreiten wollen, dann andere Jahrhunderte bis sie fortschreiten können:

Diesterweg.

Már az eddigiekből kitűnt, hogy elvben nem vagyunk barátai a községi iskoláknak, mert keveseljük azon előnyöket, melyeket nyújtanak és sokaljuk azon hátrányokat, melyekkel össze vannak kötve.

Állítsuk össze röviden ezen hátrányokat és előnyöket.

A községi iskola hátrányául bizonyult be azon tulajdonsága, mely által nem különbözik a felekezeti-től, mely tulajdonság közös a felekezeti és községi iskola közt. A községi iskola pedig nem különbözik a felekezeti-től abban, hogy mind a kettőben jellem- és szellemrontó felekezeti vallástanításban részesül a kiskorú ártatlan gyermek, melynek pedig épen úgy megvannak metaphysical szükségletei mint nekünk, mely szükségletet ki kell elégíteni, de amely szükségletet a községi és felekezeti iskola kátén alapuló vallástanítása (1. XXXVIII. t. ez. 45. és 57. §.) soha sem fogja kielégíteni. Tehát a községi iskola is felekezeti színezetű. Ez csak egy ugyan, de lényeges és nagy hátrány – annyira nagy, hogy elvben elleneznünk kell a községi iskolákat. De in

praxi mégis melléjük állunk azon előnyöknél fogva, melyek ama hátrányt nagyban enyhítik.

S ha már most együtt akarják látni a confessionalisták azon okokat, melyeknél fogva kénytelenítettünk a községi iskoláknak pártját fogni a felekezetiek ellen« elmondjuk azokat egymás után.

A községi iskola mellé államink kényszerít:

1. A gazdasági vagy pénzügyi ok.

Egy falunak legyen 1000 vagy 2000 lakosa, kiknek egy negyede katholikus, egy negyede református, egy negyede zsidó és egy negyede lutheránus.

Tartson mindegyik rész erőinek túlmegfeszítésével külön felekezeti iskolát? Eddig így volt s azért voltak oly siralmas állapotban. Ne egyesüljenek? Ne állítsanak egy iskolát közös erőből? Ne egyesüljenek vallásosságból? Hát religio nem maga az egyesülés? Üssék egymást agyba-főbe mint Somorján és Ó-Budán és – az egész ó-világban? Nem kénytelen-e az emberiség nemtője sírva földre hajtani fáklyáját?

2. Az oktatástani ok.

A legtöbb esetben elegendő lesz a községek anyagi ereje egy iskolának taneszközökkel helyes felszerelésére. Több egyesült erő nem fogja jobban felszerelhetni az iskolát, mint a szétforgácsolt felekezeti erők az apró csenevész felekezeti iskolát?

3. A vallásos ok.

Bár hitfelekezeti vallásra taníttatik a kiskorú a községi iskolában is, még is annyiban előnyösebb a

községi a felekezeti iskolánál, hogy az előbbinek tanítója tán más vallású levén mint tanítványainak egy része, e rész meg fogja tanulni tanítójában s tanítóján becsülni más vallású embertársait s e körülmény némileg jóvá teszi azt, mit a községi iskola felekezeti vallástanítása elront a kis emberben. A valás csak istenbizalom és emberszeretet.

4. A political és nemzeti ok.

A nemzet egyetértés nélkül nem lehet nagygyá, ha megvolnának is jövendő nagyságának minden egyéb tényezői. Az ifjúság közös nevelése elhárítja az egyenetlenséget, feszültséget, előítéleteket és ellenszenvet. Soknépű hazánkra nézve ez fontos ok. Az 1848/9-ki szabadság-harcz történelméből sokat tanulhatnának a confessionalisták. De ők nem a kárjók átlátni, hogy „Concordia parvae res crescunt etc.”

A confessionalisták a többek közt azon álokkal is ijeszti a községi iskola felé hajló népet: hogy akkor külön tarthatnak tanítót és külön organistát és kántort. Cui bono? Nem lehet-e a községi tanító hiványában kikötni, hogy a templomban is tartozik ellátni az istentisztelet zenei részét külön fizetésért. Tiltja ezt határozottan a törvény?

De népoktatási törvényünknek a községi iskolákra vonatkozó része abban csakugyan hiányosnak látszik, hogy nem határozza meg azt, hogy a különféle felekezeti községek községi iskoláiban választandó tanítók vallásukra nézve minő rendben és sorban választassanak.

Megeshetik, hogy egy községi iskolai székben az

egyik felekezet lesz túlsúlyban s ez mindig a maga felekezetéhez tartozó egyént fog választani, (habár a megyei iskolai tanács méltányossági vagy más szempontból többször megtagadná is a választás megerősítését) s ekkor a másik felekezet érdekeit sértve fogja látni s ekkor habár ezek tetteleg nem is, de a paritás elve mindenesetre sértve lesz.

A porosz törvény egyenjogúsítja e tekintetben az egy község különféle felekezeteit ily formán:

1. Ha egy községi iskolának csak egy tanítója van, a községben létező felekezetek szerint felváltva egyszer ilyen másszor olyan felekezetű tanító választandó.

2. Ha két tanítója van, akkor az különféle felekezetű legyen a községi felekezetek szerint, szemmel tartva az első §-t.

Így előlátja és szabályozza a törvény azon eseteket, ha 3, 4 vagy több tanítója van egy községi iskolának, mindig szemmel tartva a paritás elvét s nem tévén függővé a felekezetek érdekét azok nagyobb számától, mi csak sárlódásokat idézhet elő az iskola veszélyeztetésére.

XIX. A nemzeti iskolák előnyei.

Opposita juxta se posita, magis elucescunt.

E füzet figyelmes olvasója tudja, hogy a nemzeti iskolák alatt a confessio nélküli, közös vallástanításon alapuló humanitási iskolákat értjük.

Az előbbeni cikkben a községi iskolát hasonlítottuk össze a felekezettel s most, midőn a nemzeti iskolák előnyeit akarjuk kitüntetni, legyen szabad az „opposita juxta se posita, magis elucescunt” elvéhez képest ismét a nemzeti és felekezeti iskolák közt húzni párhuzamot minden további bevezetés nélkül.

A felekezeti iskola az egyházzal s az egyház céljainak neveli a gyermeket. Neki a gyermek esz-köz,

A felek, iskola (párt-) hitet és cultust tanít.

A nemzeti iskola az államé és önmagának neveli a gyermeket. Neki a gyermek cél.

A nemzeti iskola gyermeke maga néz és lát, maga gondolkodik, imádkozik és dolgozik.

A felekezeti iskola szavakra s fogalmakra tanít.

A felekezeti iskola a szóemlékezetet gyakorolja.

A felekezeti iskola befelé hat.

A felekezeti iskola elnyomja az észet.

A felekezeti iskola csak a jövő életre nevel.

A felekezeti iskola megveti s lenézi a tudomány vívmányait, a természet ismeretét.

A felekezeti iskola kis lutheránusokat! katolicusokat! calvinistákat! nevel.

A felekezeti iskola gyümölcse olyan mint a karcsonfáé – kívülről reá akgatott.

A felekezeti iskola tanuló iskola.

A felekezeti iskola nem kapcsolatosan kezeli a tantárgyakat hanem egymással összefüggés nélkül.

A nemzeti iskola nézletszerű megismerésre vezet.

A nemzeti iskola az egész embert fejleszti.

A nemzetig iskola belülről kifelé hat.

A nemzeti iskola fejleszti az észet.

A nemzeti iskola egyiránt mivel az emberi erőket minden oldalról.

A nemzeti iskola megvan győződve a természetben való élet s annak megfigyelésének fontosságáról.

A nemzeti iskola embert nevel.

A nemzeti iskola gyümölcse élő fából nőtt élő gyümölcs.

A nemzeti iskola a tett iskolája.

A nemzeti iskolában szerves összeköttetésben állanak azok szükségkép.

A felekezeti iskola szellemi despotismusa szolgálkat nevel.

A felekezeti iskolában az egyház szolgálai tanítanak, „hívő” tanítót követelnek.

A felekezeti iskola az abszolutizmus kezeire dolgozik.

A nemzeti iskola a term. törvényeinek szemmel tartása által szabad s ezzel együtt szigorú fegyelem mellett jellemes embereket nevel.

A nemzeti iskola csak pedagógust keres.

A nemzeti iskola az alkotmányos szabadságot megbecsülni, szeretni tudó népet nevel.

A nemzeti iskolák eszméje nem új. Már a múlt században azt mondja Zedlicz*) – Nagy Frigyes minisztere: „Mesterkéletlen, népszerű, scholasztikai teológiát mellőző, gyakorlati vallásitanítást, tiszta evangyeliu mszerü morált kívánok a népiskolában látni. Kicsoda eléggé erős és szerencsés mindig, kiheverhetni azon bajokat és pótolhatni azon károkat, melyeket az esztelen, dogmatical és theologiai tanítás okoz a gyermeknek, mely tanítás csak más vallásnak gyűlöletére és megvetésére vezet a gyermeket?”

Zedlicz „régóta járt azon gondolattal, hogy az iskolákat fel kell szabadítani az egyház gyámsága alól.”**) Kézzeel fogható, hogy aki a nemzeti iskolát kívánja, annak az iskolák emanczipációját is el kell fogadnia.

*) Berl. Monatsschrift 1787 10 köt. III lap.

**) Berl. Monatsschrift 1792. 555 l.

XX. A nemzeti iskola jövője hazánkban.

Wir gehen, aber wir kommen wieder.

Jean Paul.

Az 1848-diki év nagy reményeket ébresztett minden emberbarátban a népnevelési kérdés sikeres megoldása iránt nem csak nálunk, hanem külföldön is; de a remény meghiúsult. A felekezetek nem tágítottak s az iskolák továbbra is az egyház, a felekezetek befolyása alatt maradtak. Különösen a protestánsoknak 300 éves vallásos üldöztetése és sanyargatása azon meggyőződést szülte bennük, hogy aki az iskolát az egyház felügyelete és vezetése alól kivenni s az államnak átadni akarja, nem lehet barátja az egyháznak, ellensége a vallásnak, a kereszténységnek. Megszokták a confessionalis állam eszméjét s nem tudták elképzelni, hogy a mi államunk valaha őszintén lemondana a confessionalismusról. A bekövetkezett absolutismus idejében némi meglepéssel mutattak vissza a felekezeti iskolák előharizosai 48-ban elfoglalt álláspontjukra, mondván: „Lám, ha 48-ban átadjuk iskoláinkat az államnak, mivé leszünk?” S a nép büszke volt látnoki szellemű papjaira.

Ha új rendszert akarunk most megalapítani, nein szabad a múlt idők méltatlanságai által vezéreltetni magunkat.

Peccatur intra et extra iliaeos muros.

Minden oldalról történt méltatlanság bőséges mértékben a confessiók évszázados tusájában; de a confessiók azon állapotban maradnak, melyben voltak az utolsó 3 évszázadban: egyik sem fog proselytismus által lényeges hatást gyakorolni az életre, mert az élet már nem törődik az ő vitakérdéseikkel.

Mivé lett volna tehát a felekezeti iskola, ha azokat Bach örökölte volna Horváthtól s Eötvöstől?

Tanítottatta volna-e Bach a kálvinista vagy lutheránus növendékeket katolika vallásra? Felelet nem! De valamit kellett volna taníttatnia? Mindenesetre! Tehát mit? Tantárgyakat. És a vallás? Erről a felekezetek gondoskodtak volna, mert a XIX. század ennél kevesebbet épen úgy nem engedett volna meg, amint ennél többet az absolutismus nem engedett. Mert azt nem szabad felednünk, hogy a mit az emberi szellem magának kivívott, azt egy időre le lehet ugyan szorítani a gyakorlati térről, egy időre el lehet nyomni, el lehet némítani, de vissza fog térni, vissza addig, míg helyet foglal az életben.

„Wir gehen – aber wir kommen wieder,” azt mondják Jean Paul szerint a halhatatlan eszmék.

Vagy nem tartozik a halhatatlan eszmék közé az iskolát az egyház gyámsága alatt tartani? Akkor helyesen cselekedtek, hogy féltették. De hiában őrizték felekezeti iskoláikat s ezzel egyszersmind leszóították az eamaczipátio eszméjét a gyakorlati

térről. Ez eszme él, mert az iskola az államé és felekezete nem lehet. Ha az egyházat helyesen nem akarják az állam alá rendelni, miképp juthat eszükbe, az iskolát az egyház alá rendelni akarni. Azon államnak, melynek kötelessége biztosítani anyagi életünket s vagyonunkat, ne legyen célja s kötelessége polgárainak szellemi életét és vagyonát biztosítani? Ez eszme él és visszatért hazánknak új alkotmányos életre ébredésével. Ez eszme tehát egy utón s együtt jár a szabadsággal. Ez eszmét újra leszorították Önök a gyakorlati térről az 1868-ki országgyűlésen.

Önök a szabadság szövetségesének üzentek háborút s vele küzdöttek élet-halálra. Nem irtóztak önmaguktól? Ez eszme él és vissza fog térni, vissza addig, míg – Önök helyét mások nem fogják elfoglalni? Oh nem!

A halhatatlan eszmék szomorú tusájának nem személyes, alanyi, hanem dologi-tárgyi oka van. Ha e tárgyi ok, mely eddig csak félig van elhárítva, egészen el fog háríttatni, akkor – emancipálva lesz az iskola s Önök bámulni fogják a halhatatlan eszmék – halhatatlanságát. Melyik ezen tárgyi ok? A míg az iskola a régi, egyházi szolgák által kezelt, idomított, faragott, szellemölő iskola volt, addig lehetséges volt neki az egyházzal egy utón járnia, lehetséges volt neki annak emlőin tengődnie.

Háromszáz évvel ez előtt még egy volt az iskola az egyházzal. De e háromszáz óv alatt megváltozott az iskola mert a tudományok s az élet is megváltoztak s napról napra fejlődnek, de az egy-

ház ugyan az maradt. S ha a községi iskolák által utat nyitunk az élő ismeretnek, a szellemmívelődésnek; akkor az iskola lassanként levette a nyűgöt, még bátrabban fog haladni. Es az egyház?

Még tán soká ugyan az fog maradni.

Utaik elválnak egymástól.

A paedagogus már távolságánál fogva is nem fogja többé húzhatni az egyház elmaradt szekerét.

A paedagogus más utón fog járni mint a theologus. Már most sem bírunk egyet érteni mindenben az egyházzal.

Nem fogadhatjuk el az egyház egész tan tartalmát s elvetjük tanmódját.

Alaki s anyagi tekintetben eltérünk az egyháztól. Ha az így van s még inkább így lesz, mikép lesz az egyház és iskola közötti szükséges egyetértés helyre állítható? Kettő közül egynek meg kell történnie.

Vagy az iskola fog visszatérni az egyház kebelébe, vagy az egyháznak kell magát elhatározni a haladás elvét elfogadni és – azután tetteleg haladni is az étellel.

Közzoktatási törvényünknek V. fejezete azon határ felé engedi haladni hazai iskoláinkat, melynél kezdődik – a humanitás országa s ennek iskolája, az emancipált nemzeti iskola. És az iskola fog haladni. S az egyház fogja ezt követni.

Őszintén beszéltünk. Sőt tán kifecsegtük a törvény valószínű intentióját?

Sokkal inkább becsüljük az igazságot sokkal inkább bízunk s z á z a d u n k e s z m é i n e k halhatat-

lanságában, sem hogy szükségesnek tartanak, azoknak csempészet útján szerezni érvényt.

Elmennek ők, de visszatérnek!

Kettiger, az aargauai simultan képezde és minta-iskola igazgatója*) azt mondja: „Es ist unseres Erachtens der Volksschule erst dann der rechte Standpunkt angewiesen, wenn sie der Hauptsache nach auf die Ertheilung des historischen Theils des Religionsunterrichtes beschränkt und wenn ihr dagegen der systematisch confessionelle Theil abgenommen und der Kirche zugetheilt wird.”

Az egyház ki fog békülni a haladó, az emanczipált iskolával, mert a kettő egyetértése szükséges és mert az iskola ha emanczipaltatni kivan is az egyháztól, de attól elszakadni, avval nem egyetértésben élni – soha!

A góthai herczegség jul. 1-jén 1863 emanczipálta iskoláját s azóta tetteg bebizonyította, hogy az iskola emanczipációja nem elszakadása az iskolának az egyháztól!

Emanczipatio! E szó hallatára felmered minden hajszáruk azoknak, kik megszokták a zonos fogalmaknak venni a papság, egyház és vallás fogalmait. De ne ijedjenek meg! Tetteg nem szakadtak el a tanítók a papoktól, hanem alárendelt helyzetükből csupán csak velük egyenrangúakká tettek. A subordinatióból lett coordinatio – semmi egyéb.

A tanítók nem szakadtak el az egyháztól, melyhez most is úgy csatlakoznak mint az előtt, vagy tán még hívebben; csupán csak az iskola kor-

* Programm der Anstalt vom Jahn; 1861. 8. 8.

mányzata, közigazgatása ment át az egyház kezéből szakférfiak kezeibe. A tanítók nem szakadtak el a vallástól, melyet most is mint az előtt azon életelemmek tartanak, melyben egyedül lehet az embert emberré nevelni; csupán csak azon egyházi hitdespotismustól szabadultak meg, melynek árnyékában nem terem meg a vallás.

Melyik a „vallástalan” iskola? A felekezeti-e, vagy a nemzeti? Ez utóbbinak országa is el fog jöni hozzánk s annál hamarább fog eljöni, minél több embernek lesz azon bátorsága – magának jobb meggyőződést szerezni és meggyőződését vallani.

Wilberforce 20-szor tett hasztalan kísérletet a rabszolgák emancipációja mellett. A huszonegyedik kísérlet sikerült. „Wir gehen, aber wir kommen wieder.”

XXI. Az állami képezdek nagy feladata.

Hand aliter stnpni, quam qui Jovis
ignibus ictus
Vivit et est vitae uescius ipse suae.
Ovid.

Múlt ősszel egyik ismerősömtől azon megdöbentő hírt hallám, hogy az újság szerint: „a sáros-pataki református állami képezde ekkor meg ekkor meg fog nyílni! – – Református és állami? Az állam tehát felekezeti iskolákat tart? Ez csak alaptalan hírnek is megdöbentő volt.

Tovább fontam a gondolatot.

Állami képezde – úgy gondolkoztam – csak úgy képzelhető, hogy ennek növendékei közös, általános vallástanítást nyernek, vagy jobban: azon vallástanítás mód szerét tanulják, mely vallás nem sért egy felekezetet sem. De nálunk minek tanulnák ezt a képezdei növendékek, ha tanítókorukban sem a felekezeti, sem a községi iskolákban nem szabad ily vallást vagy is a vallást ig y tanítaniok?

Látni való, hogy állami képezdének csak oly országban van helye, értelme, melyben az iskola emanczipálva van, vagy emanczipáció után törekszik, melyben az elemi iskola közös vallástanításon ala-

puló nemzeti iskola, szóval, melyben a népiskola is nem az egyházé, hanem a községé vagy államé.

Úgy de nálunk az iskola nincs emancipálva, tán nem is lehetett még emancipálni s a törvény mégis állami képezdékkel rendel el.

Nem fog-e ez nagy nehézségeket szülni a közoktatás-ügyérnek, úgy mint maguknak ezen „állami” képezdéknek is?

De igen! attól tartunk,

Az állami képezdékben hit- és erkölcsant fog taníttatni az állam a 88. §. értelmében. Ez helyén van. Úgy de minő hit- és erkölcsant? Melyik felekezetét? Egyszerűen mind azon felekezetét, melyeknek fiai látogatják a képezdét és az állam fizeti ez állami képezdei felekezeti vallástanítókat a törv. 90. §-a értelmében. így oldatott meg a kérdés!

Hogy a nép vallásos és erkölcsös nevelése legfontosabb teendője a népiskolának, vagy a mint közönségesen mondják: „a vallás és erkölcsant a legfontosabb „tantárgy” – azt elismertük nem csak, hanem épen ezért követeltük, hogy a régi célhoz nem vezető útról térjünk le s fogadjuk el a paedagogica azon vallástanítási módját, mely egyedül érheti el célját, mert nézleten alapul és – humanitásra vezet.

Az állami képezdek hittanítói valószínűleg a képezde helyén lakó lelkészek lesznek. Ezek előtt csak két ut áll nyitva: 1. vagy módszeresen tanítani a vallást és ennek módszerét magát is; vagy 2. a régi szerencsétlen kátékat forgatni és forgattatni, tehát – epét itatni, hogy édes legyen a tanítványok szája,

veszekedni tanítani hogy szeretni tanulják egymást – tanítani hogy mit se tudjanak.

Hogy a lelkészek mint ilyenek nem paedagogusok, hogy tehát a legtöbbször fogalma sincs a vallásitanítás módszeréről, hogy nem fognak vizsgálat alá vettetni tantárgyukból, mint más egyéb haladó tanár s ennél fogva a káté alapján fogják a vallást tanítani a képezdékben, az állami képezdékben; azt szabad kimondanunk és jövendőnk, anélkül hogy őket sértenők, mert hisz ezt tudjuk és tudják maguk is, és végre is „non omnia possumus omnes.”

De ha már általában tanítóképezdében contradictio in adjecto bármely tantárgyat nem módszeresen és ennek nem módszerét tanítani; úgy valóságos non-sensnek látszik nekünk a vallás és erkölstan legfontosabb „tantárgyát” nem módszeresen, tehát célhoz nem vezető úton-módon kezelni, még pedig állami képezdében.

Ha pedig módszeresen szabad kezelni e tantárgyat is, akkor nincs szükség arra, hogy minden felekezetben' növendék külön tanulja saját lelkészétől, akkor bármely képezdei tanár is elvállalhatja s mindnyájan együtt tanulhatják az általános vallásos és erkölcsös elveket és az ezekre nevelés módszerét.

„Igen!” – azt fogják némelyek mondani – „de így a legjobb akarat mellett sem taníttathatja az állam a vallást, mert ekkor a különféle hitfelekezeteknek nem lenne bizalmuk intézetünkhöz, azt kérdezvén: hogy válasszunk tanítóul oly állami képezdei növendéket, ki más felekezetnek, vagy nem lé-

tező felekezetnek vallását tanulta és nem a magáét?”

Az állami képezdének termei tehát üresek lennének – így okoskodnak – s ezt az állam nem akarván, oly módhoz kellett nyúlnia, melyhez a felekezeteknek van bizalmuk. Össze kellett egyeztetni az emancipatio eszméjén alapuló állami képezde feladatait, a confessionalismus eszméjén alapuló felekezeti iskolák feladatával! Ezért beszélhettek némelyek csakugyan „felekezeti állami” képezdéről, bár a törv. 90. §. világosan csak államiaknak nevezi azokat.

Meleg és hideg; fehér és fekete; szép és rút; üdvös és veszedelmes; élet és halál. Ezen ellentétek kiegyenlíteni nem irigylendő feladat.

A hiba a törvényhozásban rejlik. Ott küzdött a felekezetek reactiója a képviselők szabadelvűivel. Végre békét kötöttek s a béke egyik pontja – záptojás.

És mind ezt a felekezetek bizalmának megnyeréséért!

1848-ban egy német falu parasztjai fellázadtak a „Schulze” ellen s csoportosan zajongva háza előtt, oda kiáltották neki: „Wir sind gekommen Ihnen zu sagen, dass wir kein Vertrauen mehr zu Ihnen haben können!”

„Ist auch nicht nöthig, gangét nur heim,” felelé a Schulze, kegyesen haza intve őket kezével.

Az állami képezde nem szorult bizalomelöllegre a felekezetek részéről.

Az állami képezde ki fogja magának vívni a

legrövidebb idő alatt azon bizalmat, melynél fogva a felekezetek felvilágosodottai örömmel fognak küldeni bele növendékeket s örömmel fogják e növendékeket tanítókul választani és választhatni bizton, mert azon általános vallásitanítás, melyet e növendékek nyertek, egyiránt közel áll minden felekezethez s nem sért egyet sem; mert e növendékek szakképzettsége kézzelfoghatólag nagyobb lesz mint a silányul felszerelt felekezeti képezdek növendékeié.

A felekezeti képezdek anyagi bajaival szoros kapcsolatban van szellemi elmaradásuk. Ezek a mi időnkben már nem lesznek képesek versenyezni az állami képezdekkel. Maguktól megszűnnek.

A paritás elvén alapuló állam nem támogathatja a felekezeteket, nem segítheti őket elő felekezeti céljaikban anélkül, hogy önmagával ellenmondásba ne jöjjön. Azért az államnak nem lehet, nem szabad úgy megoldania a kérdést, amint azt a két ellenkező elvnek összekapcsolásán alapuló 90. §. teszi.

Az állam – miután már elrendelte a képezdek felállítását, bár megfelelő nemzeti iskoláink még nincsenek – mondja ki, hogy az általa felállítandó képezdek államiak s hogy ezekben – habár maga a népiskola nincs is még emanczipálva – a vallásitanítás humanitási, általános, történelmi vallásitanítás. Nincs más mód. Csak az ily simultan állami képezde felel meg az államnak a felekezetek irányában neutrális természetének. Ez által fogja humánus, alkotmány-követelte egyenlő bánásmódban részesíteni a felekezetek minden gyermekeit s azonkívül a paedagogica azon útjára lépni engedni képezdeit, melyen célta lehet érni vallás dolgában is.

A confessiók változhatnak, az állam ugyan az marad. A felekezetek választanaikat az emberek elválasztására használják fel: az államnak úgy mint az igaz vallásnak pedig csak azon ez élj a lehet és marad, egyesíteni az embereket.

Ugyan ezt akarja a paedagogica is, mely igen jól tudja, hogy a gyermek, természetes jámborságánál s jóságánál fogva is nem tesz különbséget az emberek közt sem rang, sem vallás, sem nemzetiségre nézve. Az állami nevelésnek nem szabad szeme elől tévesztenie az emberek belső egyesítésének célját sem.

Valóságos állami képezdéssel pedig nagy lépést fogunk tenni előre, mert legalább hidat építünk a nemzeti iskolának.

XXII. Zárszó.

Anfangs Phantom, dann Problem,
endlich Wirklichkeit.

Feuerbach.

A reformatio kora szüle a felekezetek pártduhét, ellenségeskedését és gyűlöletét s ezzel együtt az elválasztó felekezeti iskolákat. A 18. század mérsékelte ezen ellentétet. A 19. század már hazánkban is oly törvényt hoz, mely megengedi a községi iskolákat. A reactio harczol e kis vívmány ellen is. De a közvélemény tisztul. Az egyesülés ösztöne ébredzik; türelmesség és emberség nőttön nő és zsidó polgártársaink emanczipációjá is végre valahára ki van mondva s lassanként ténynyé is fog lenni. Az idők hatalmas folyama megragadta a tanítókat, az iskolákat, az egész életet. Felekezeti, községi, nemzeti iskola. Ez lesz a fokozatos haladás menete.

A műveltek már régen oly vallásnak hívei, mely megengedi az észnek teljes használatát; a positiv vallás és felekezeti tan mellett a nép minden rétegeiben képződött s képződik folyton, ezektől többé kevésbé eltérő oly vallásos meggyőződés, mely Schiller szerint vallásosságból nem csatlakozhatik egyik positiv valláshoz sem; mely egy eddigelé érvényes hitfelekezeti vallástétel által sem elégittek ki, de önmagának sem vívta még ki a megfelelő alakot,, mert még belsőleg nem állapodott meg. Ezen iránynak minden felekezetek közt vannak hívei s ezek-

nek alap nézet ehez tartozik az: hogy mind ezen felekezetek vállá s tételeiben ben foglal-tatik azon általános vallásos igazság, mely idővel kifogja magának vívni az egész emberi nem helyeslését. Azért kö z ö s vallásos nevelést!

Csak ez után reményli az általános világvallás szép keresztyén álmképének valóságát a paedagogus. De a káté ide nem vezet.

A hit üdvözít. De csak a saját hit, nem más-nak a hite. Csak a saját hit az igaz hit; csak a saját vallás az igaz vallás. Ezt vallja a modern paedagogus, ezt vallja minden mívelt ember, ez azon vallás, mely a tudomány nyal összefér. A modern paedagogica tudja, hogy ezen saját vallást nem lehet meríteni a kátéból, hogy a saját hitet nem lehet tanítani, hogy annak fejlődnie kell az életből. A confessio bekerít, szorít, lenyűgöz, nyomást gyakorol az észre, szorítja szívünket. A confessio megsemmisíti a gyakorlati vallásosságot tulajdonképi lényegében: a rokonszenvet az emberhez, az ez iránti bizalmat. A felekezetiesség egyesít a hitsorsosokkal, de elválaszt az emberiségtől. Minden confessióban vannak tan tételek, melyek minden emberi észen fölül valók, melyek rabigába hajtják az intelligentiát, melyek a gondolkozást és életet oly szűk korlátok közé szorítják, melyek közt szabad fejlődés nem képzelhető. Többet mondunk: a confessio önhitté, hiúvá, gonoszlelkűvé teszi az embert, a viszátkodás, egyenetlenség, gyűlölség átkos magvait szórja az emberi szívbe. A confessiónak méz van ajakán és méreg szívében. S mégis a ki ennek tökéletes szabályaitól

eltérni bátorodik, az ellensége az anyaszentegyháznak, ellensége az Istennek, megméltelyezi a családot, községet és államot!

Megengedhetik-e még továbbra is honatyáink, hogy a tanítók kényszeríttessenek ily szellemi börtönökbe zárni növendékeiket?

A modern paedagogica a humanitásnak iskoláját követeli. Azt óhajtja, hogy a felekezeti visszavonás felekezeti pártdüh, felekezeti ellenségeskedés évszázadainak leforgása után általános vallásos szellemben kö z ö s e n neveltessék az emberiség az igaz humanitásra.

E szerencsés nap felvirradtát siettetni feladata a nevelésnek, a tanítónak, a szülőnek, a törvényhozásnak! Minden ember kötelessége hozzájárulni ahhoz, hogy az Isten- és emberszeretet minden felekezettel közös nagy elveire s az ezekből folyó gyakorlati következményekre fordítsa a nevelés főgondjait, mint arra, ami egyedül maradandó, változatlan és örökké való. Mert akik ily elvek szerint élnek, azoknak – bár mely felekezethez számítassanak is, tetteleg van igényük arra, hogy embereknek, hogy Isten fiainak neveztesse. A XIX. század nem akarja többé hallani e szavakat: „katholicus mathesis, lutheránus geographia, kálvinista paedagogica.” Csak egy mathesis van, csak egy paedagogica van. Századunk önálló tudománynak ismeri el már a neveisétszetet is, melynek feladata minden embert embernek és testvérnek nevelni, minden emberben egy atyának gyermekét látni.

